

Fri- och rättigheter

Sammanfattning

Utskottet föreslår två tillkännagivanden till regeringen med anledning av motionsyrkanden om skadestånd vid dels överträdelse av Europakonventionen, dels överträdelse av grundlagsskyddade fri- och rättigheter i regeringsformen.

- Regeringen bör återkomma till riksdagen med ett förslag till reglering av enskilda fysiska och juridiska personers möjlighet att få skadestånd av staten eller en kommun vid överträdelse av Europakonventionen.
- Regeringen bör tillsätta en utredning med uppgift att analysera frågan om skadestånd vid överträdelse av grundlagsskyddade fri- och rättigheter i regeringsformen.

Utskottet föreslår att riksdagen avslår övriga motionsyrkanden, främst med hänvisning till gällande bestämmelser och tidigare ställningstaganden. Motionsyrkandena rör bl.a. frågor om ett stärkt skydd för äganderätten, rättighetskydd för enskild mot annan enskild, återkallande av medborgarskap och mänskliga rättigheter i EU.

I betänkandet finns 16 reservationer (S, M, SD, MP, V, L, KD) och ett särskilt yttrande (KD).

Behandlade förslag

Ett fyrtiotal yrkanden i motioner från allmänna motionstiden 2014/15 och 2015/16.

Innehållsförteckning

Utskottets förslag till riksdagsbeslut	3
Redogörelse för ärendet	6
Ärendet och dess beredning.....	6
Utskottets överväganden.....	7
Inledning	7
Ett stärkt skydd för äganderätten	10
Rättighetsskydd för enskild mot annan enskild	13
Återkallande av medborgarskap	15
Samvetsfrihet.....	19
Böneutrop.....	22
Diskriminering m.m.	25
Förbud mot slöja i offentliga verksamheter	29
En värdekommission	34
Rätten till liv	35
Ett tredje kön	37
Mänskliga rättigheter i EU	41
Rätten till domstolsprövning	46
Skadeståndspråk	48
Stridsåtgärder på arbetsmarknaden.....	50
Ekonomiskt stöd till politiska partier.....	51
Reservationer	53
1. Ett stärkt skydd för äganderätten m.m., punkt 1 (M).....	53
2. Rättighetsskydd för enskild mot annan enskild, punkt 2 (M)	54
3. Återkallande av medborgarskap, punkt 3 (SD)	55
4. Samvetsfrihet, punkt 4 (SD)	56
5. Böneutrop, punkt 5 (SD)	56
6. Diskriminering m.m., punkt 6 (SD).....	57
7. Diskriminering m.m., punkt 6 (V).....	57
8. Förbud mot slöja i offentliga miljöer, punkt 7 (SD)	58
9. En värdekommission, punkt 8 (KD).....	59
10. Rätten till liv, punkt 9 (KD).....	60
11. Ett tredje kön, punkt 10 (V).....	60
12. Ett tredje kön, punkt 10 (L)	61
13. EU:s medlemsländers respekt för mänskliga rättigheter, punkt 11 (M).....	62
14. EU:s medlemsländers respekt för mänskliga rättigheter, punkt 11 (L).....	62
15. Skadestånd vid överträdelse av Europakonventionen, punkt 14 (SD).....	63
16. Skadestånd vid överträdelse av regeringsformen, punkt 15 (S, MP, V).....	64
Särskilt yttrande	65
Samvetsfrihet, punkt 4 (KD)	65
<i>Bilaga</i>	
Förteckning över behandlade förslag.....	66
Motioner från allmänna motionstiden 2014/15	66
Motioner från allmänna motionstiden 2015/16	68

Utskottets förslag till riksdagsbeslut

1. Ett stärkt skydd för äganderätten m.m.

Riksdagen avslår motionerna
2015/16:2500 av Andreas Norlén m.fl. (M) yrkandena 1 och 2 samt
2015/16:2530 av Anders Forsberg m.fl. (SD) yrkande 1.

Reservation 1 (M)

2. Rättighetsskydd för enskild mot annan enskild

Riksdagen avslår motion
2015/16:2502 av Andreas Norlén m.fl. (M) yrkande 2.

Reservation 2 (M)

3. Återkallande av medborgarskap

Riksdagen avslår motionerna
2014/15:1005 av Kent Ekeröth m.fl. (SD) yrkandena 2 och 3,
2014/15:2866 av Mattias Karlsson m.fl. (SD) yrkande 25,
2014/15:2911 av David Lång och Mikael Jansson (SD) yrkandena 7 och
8,
2015/16:1284 av Richard Jomshof (SD) yrkandena 2 och 3,
2015/16:2567 av Roland Utbult m.fl. (KD) yrkande 38,
2015/16:3099 av Carina Herrstedt m.fl. (SD) yrkande 31 och
2015/16:3126 av Jimmie Åkesson m.fl. (SD) yrkande 29.

Reservation 3 (SD)

4. Samvetsfrihet

Riksdagen avslår motion
2014/15:2516 av Julia Kronlid m.fl. (SD).

Reservation 4 (SD)

5. Böneutrop

Riksdagen avslår motionerna
2014/15:2665 av Richard Jomshof m.fl. (SD) och
2015/16:66 av Richard Jomshof och Robert Stenkvist (båda SD).

Reservation 5 (SD)

6. Diskriminering m.m.

Riksdagen avslår motionerna
2014/15:190 av Linda Snecker m.fl. (V) yrkande 4 och
2015/16:2619 av Mikael Jansson och David Lång (båda SD) yrkandena
2 och 3.

Reservation 6 (SD)

Reservation 7 (V)

7. Förbud mot slöja i offentliga miljöer

Riksdagen avslår motion

2015/16:3099 av Carina Herrstedt m.fl. (SD) yrkande 12.

*Reservation 8 (SD)***8. En värdekommission**

Riksdagen avslår motionerna

2014/15:1605 av Tuve Skånberg och Mikael Oscarsson (KD) och

2015/16:2683 av Tuve Skånberg m.fl. (KD).

*Reservation 9 (KD)***9. Rätten till liv**

Riksdagen avslår motionerna

2014/15:1628 av Tuve Skånberg och Mikael Oscarsson (KD) yrkande 1
och

2014/15:2990 av Emma Henriksson (KD) yrkande 1.

*Reservation 10 (KD)***10. Ett tredje kön**

Riksdagen avslår motionerna

2014/15:509 av Susanne Eberstein och Kristina Nilsson (S),

2014/15:1685 av Anders Schröder m.fl. (MP),

2015/16:49 av Jonas Sjöstedt m.fl. (V) yrkande 1,

2015/16:868 av Alexandra Völker (S) och

2015/16:2786 av Jan Björklund m.fl. (FP) yrkande 10.

*Reservation 11 (V)**Reservation 12 (L)***11. EU:s medlemsländers respekt för mänskliga rättigheter**

Riksdagen avslår motionerna

2014/15:1610 av Birgitta Ohlsson m.fl. (FP),

2015/16:1482 av Fredrik Malm m.fl. (FP) yrkande 7,

2015/16:2261 av Jan Björklund m.fl. (FP) yrkande 8 och

2015/16:2332 av Karin Enström m.fl. (M) yrkande 8.

*Reservation 13 (M)**Reservation 14 (L)***12. Hbt-personers mänskliga rättigheter**

Riksdagen avslår motion

2015/16:2206 av Börje Vestlund m.fl. (S) yrkande 4.

13. Rätten till domstolsprövning

Riksdagen avslår motion

2014/15:811 av Robert Hannah och Said Abdu (FP).

14. Skadestånd vid överträdelse av Europakonventionen

Riksdagen ställer sig bakom det som utskottet anför om att regeringen bör återkomma till riksdagen med förslag till en reglering av enskilda fysiska och juridiska personers möjlighet att få skadestånd av staten eller en kommun vid överträdelse av Europakonventionen och tillkännager detta för regeringen.

Därmed bifaller riksdagen motionerna
2015/16:465 av Björn von Sydow (S) och
2015/16:2502 av Andreas Norlén m.fl. (M) yrkande 3.

Reservation 15 (SD)

15. Skadestånd vid överträdelse av regeringsformen

Riksdagen ställer sig bakom det som utskottet anför om att regeringen bör tillsätta en utredning med uppgift att analysera frågan om skadestånd vid överträdelse av grundlagsskyddade fri- och rättigheter i regeringsformen och tillkännager detta för regeringen.

Därmed bifaller riksdagen motion
2015/16:2493 av Andreas Norlén m.fl. (M, C, FP, KD) yrkande 1.

Reservation 16 (S, MP, V)

16. Stridsåtgärder på arbetsmarknaden

Riksdagen avslår motion
2015/16:3100 av Markus Wiechel (SD).

17. Ekonomiskt stöd till politiska partier

Riksdagen avslår motion
2015/16:2040 av Magnus Persson och Sara-Lena Bjälkö (båda SD).

Stockholm den 22 mars 2016

På konstitutionsutskottets vägnar

Andreas Norlén

Följande ledamöter har deltagit i beslutet: Andreas Norlén (M), Björn von Sydow (S), Hans Ekström (S), Jonas Millard (SD), Maria Abrahamsson (M), Jonas Gunnarsson (S), Per-Ingvar Johnsson (C), Agneta Börjesson (MP), Emanuel Öz (S), Fredrik Eriksson (SD), Mathias Sundin (L), Mia Sydow Mölleby (V), Tuve Skånberg (KD), Emilia Töyrä (S), Berit Högman (S), Lisbeth Sundén Andersson (M) och Marta Obminska (M).

Redogörelse för ärendet

Ärendet och dess beredning

I betänkandet behandlar utskottet ett fyrtiotal motionsyrkanden från den allmänna motionstiden 2014/15 och 2015/16 om bl.a. ett stärkt skydd för äganderätten, rättighetsskydd för enskild mot annan enskild, återkallande av medborgarskap, mänskliga rättigheter i EU och skadeståndsfrågor.

Utskottets överväganden

Inledning

Regeringsformen

Enligt 1 kap. 2 § regeringsformen (RF) ska den offentliga makten utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet. Den enskildes personliga, ekonomiska och kulturella välfärd ska vara grundläggande mål för den offentliga verksamheten. Det allmänna ska särskilt trygga rätten till arbete, bostad och utbildning samt verka för social omsorg och trygghet och goda förutsättningar för hälsa.

Det allmänna ska främja en hållbar utveckling som leder till en god miljö för nuvarande och kommande generationer, verka för att demokratins idéer blir vägledande inom samhällets alla områden och värna den enskildes privatliv och familjeliv. Det allmänna ska vidare verka för att alla människor ska kunna uppnå delaktighet och jämlikhet i samhället och för att barns rätt tas till vara. Det allmänna ska motverka diskriminering av människor på grund av kön, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, språklig eller religiös tillhörighet, funktionshinder, sexuell läggning, ålder eller andra omständigheter som gäller den enskilde som person.

Det samiska folkets och etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv bör främjas.

Bestämmelserna i 1 kap. 2 § RF ger, till skillnad från reglerna i 2 kap. om de grundläggande fri- och rättigheterna, inte upphov till några rättigheter för den enskilde. Dessa bestämmelser är inte rättsligt bindande utan anger målsättningen för samhällsverksamhetens inriktning. Stadgandets främsta funktion är att ålägga det allmänna att positivt verka för att målsättningarna i största möjliga utsträckning förverkligas. Den enskilde kan alltså inte med stöd av 1 kap. 2 § RF påkalla domstols ingripande mot det allmänna utan den utsträckning i vilken det allmänna lever upp till målsättningarna kan enbart bli föremål för politisk kontroll. Stadgandet kan dock få rättslig betydelse som tolkningsdata vid tillämpningen av olika rättsregler.

I 2 kap. RF finns bestämmelserna om grundläggande fri- och rättigheter. Kapitlet inleds med en beskrivning i 1 § av de positiva opinionsfriheterna: yttrandefriheten, informationsfriheten, mötesfriheten, demonstrationsfriheten, föreningsfriheten och religionsfriheten. De negativa opinionsfriheterna behandlas i 2 § och innebär ett skydd mot tvång från det allmänna att ge till känna sin åskådning i politiska, religiösa, kulturella eller andra sådana hänseenden. I bestämmelsen anges också att det allmänna inte får tvinga någon att tillhöra sammanslutningar för sådana åskådningar eller delta i demonstrationer och dylikt.

Kapitlet innehåller också bestämmelser om skydd mot registreringar enbart på grund av politisk åskådning (3 §), förbud mot dödsstraff (4 §), förbud mot kroppsstraff och tortyr (5 §), skydd mot kroppsvisitation och andra påtvingade ingrepp samt skydd mot betydande intrång i den personliga integriteten (6 §), förbud mot landsförvisning och skydd för medborgarskap (7 §), rörelsefrihet (8 §), rätt till domstolsprövning vid frihetsberövande (9 §), förbud mot retroaktiva straff- och skattelagar (10 §), rätt till offentlig rättegång och förbud mot att inrätta domstol för en redan begången gärning (11 §). Vidare finns bestämmelser om skydd mot diskriminering (12 och 13 §§), som innebär att lagar och andra föreskrifter inte får innebära att någon missgynnas därför att han eller hon tillhör en minoritet med hänsyn till etniskt ursprung, hudfärg eller liknande eller med hänsyn till sexuell läggning eller kön. Vad gäller diskriminering på grund av kön finns ett undantag för de fall då en lag eller annan föreskrift utgör ett led i strävanden att åstadkomma jämställdhet mellan män och kvinnor eller avser värnplikt eller motsvarande tjänsteplikt.

Föreskrifter om möjligheterna att göra begränsningar i fri- och rättigheterna finns i 20–25 §§. Begränsningar får endast göras för att tillgodose ändamål som är godtagbara i ett demokratiskt samhälle. En begränsning får aldrig gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som har föranlett den och inte heller sträcka sig så långt att den utgör ett hot mot den fria åsiktsbildningen såsom en av folkstyrelsens grundvalar. En begränsning får inte göras enbart på grund av politisk, religiös eller kulturell eller annan sådan åskådning.

Vidare innehåller 2 kap. RF bestämmelser om rätten till fackliga stridsåtgärder (14 §), egendomsskydd och allemansrätt (15 §), upphovsrätt (16 §), närings- och yrkesfrihet (17 §) och rätten till utbildning (28 §). Fri- och rättighetsregleringen i 2 kap. gäller till stor del även till förmån för utlänningar som vistas i Sverige (25 §). I kapitlet anges också att lagar eller andra föreskrifter inte får meddelas i strid med Sveriges åtaganden enligt Europakonventionen (19 §).

Det skydd för fri- och rättigheter som ges i 2 kap. RF gäller gentemot det allmänna och inte mellan enskilda. Bestämmelserna om fackliga stridsåtgärder och om upphovsrätt kan dock ses som undantag från detta.

Europakonventionen

Europakonventionen är numera uppdelad i tre avdelningar där fri- och rättigheter behandlas i avdelning I (artiklarna 2–18).

Konventionen innehåller bestämmelser om rätten till liv (artikel 2), förbud mot tortyr samt omänsklig och förnedrande behandling och bestraffning (artikel 3), förbud mot slaveri, trældom och tvångsarbete (artikel 4), rätten till frihet och personlig säkerhet (artikel 5), rätten till domstolsprövning och en rättssäker process (artikel 6), förbud mot att döma till straff utan stöd i lag och mot retroaktiva straffdomar (artikel 7), rätten till skydd för privat- och familjeliv, hem och korrespondens (artikel 8), rätten till tanke-, samvets- och

religionsfrihet (artikel 9), rätten till yttrandefrihet (artikel 10), rätten till församlings- och föreningsfrihet (artikel 11), rätten att ingå äktenskap (artikel 12), rätten till ett effektivt rättsmedel (artikel 13) och förbud mot diskriminering (artikel 14). I artiklarna 15–18 regleras möjligheterna för staterna att i vissa situationer göra inskränkningar i rättigheterna.

Europakonventionen och vissa ändrings- och tilläggsprotokoll till konventionen införlivades 1994 med svensk rätt genom lagen (1994:1219) om den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.

Nya regler för att öka Europadomstolens effektivitet

Riksdagen har helt nyligen behandlat regeringens proposition 2015/16:18 Ändringsprotokoll nr 15 – Nya regler för att öka Europadomstolens effektivitet. I propositionen föreslogs att riksdagen skulle ställa sig bakom protokoll nr 15 om ändring av den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. Protokollet syftar till att öka effektiviteten hos Europadomstolen och innebär bl.a. att det tydliggörs att det i första hand är konventionsstaterna som ansvarar för att rättigheterna i Europakonventionen upprätthålls och att de också har en viss bedömningsmarginal när de utövar denna skyldighet. Vidare innebär protokollet att tidsfristen för att lämna in ett klagomål till domstolen minskas från sex till fyra månader samt att domstolen får ökade möjligheter att avvisa ett mål när en klagande inte har lidit avsevärt men av en konventionskränkning. I propositionen föreslogs också en följdändring i lagen (1994:1219) om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. Utskottet föreslog i betänkande 2015/16:KU9 att riksdagen skulle ställa sig bakom regeringens förslag. Riksdagen följde utskottet (rskr. 139).

EU:s stadga om de grundläggande rättigheterna

Stadgans räckvidd fastställs i artikel 51, där det anges bl.a. att bestämmelserna riktar sig till unionens institutioner och organ samt till medlemsstaterna endast när dessa tillämpar unionsrätten. Stadgan medför inte någon ny befogenhet eller ny uppgift för unionen. I artikel 52.3 förklaras att i den mån som stadgan omfattar rättigheter som motsvarar sådana som garanteras av Europakonventionen ska de ha samma innebörd och räckvidd som i konventionen, men bestämmelsen hindrar inte unionsrätten från att tillförsäkra ett mer långtgående skydd.

Stadgan innehåller medborgerliga och politiska rättigheter med bl.a. Europakonventionen och gemensamma konstitutionella traditioner som förebild samt ekonomiska och sociala rättigheter.

Rättigheterna sammanfattas i sex kapitel:

1. Världighet

2. Friheter
3. Jämlikhet
4. Solidaritet
5. Medborgarnas rättigheter
6. Rättskipning.

Enligt artikel 6.1 i EU-fördraget ska unionen erkänna de rättigheter, friheter och principer som fastställs i stadgan om de grundläggande rättigheterna, som ska ha samma rättsliga värde som fördragen.

EU:s anslutning till Europakonventionen

Det framgår vidare av artikel 6.2 i EU-fördraget att EU ska ansluta sig till Europakonventionen och därmed underkasta sig Europadomstolens jurisdiktion. Avsikten är att det ska bli möjligt för enskilda och stater att inför Europadomstolen kunna påtala att en rättsakt i EU eller EU:s egen rättstillämpning strider mot Europakonventionen. Ett utkast till anslutningsfördrag mellan EU och Europarådets medlemsstater har förhandlats fram och remitterades sommaren 2013 till EU-domstolen för yttrande. EU-domstolen yttrade sig i december 2014. Enligt yttrandet var utkastet till anslutningsavtal på flera punkter inte förenligt med EU:s fördrag. Domstolen påminde i sitt yttrande bl.a. om EU-rättens unika karaktär – särskild och självständig i förhållande till både nationella rättsordningar och folkrätten.

Ett stärkt skydd för äganderätten

Utskottets förslag i korthet

Riksdagen avslår motioner om ett stärkt skydd för äganderätten och om att utreda hur grundlagsskyddet för immateriella rättigheter ska vara utformat.

Jämför reservation 1 (M).

Motionerna

I kommittémotion 2015/16:2500 av Andreas Norlén m.fl. (M) yrkande 1 begärs ett tillkännagivande om skyddet för samtliga fri- och rättigheter. Motionärerna anför att inte alla fri- och rättigheter som är garanterade enligt regeringsformen (RF) har samma skydd mot rättighetsbegränsande lagstiftning. Skyddet för äganderätten och näringsfriheten är t.ex. svagare än skyddet för sådana fri- och rättigheter som yttrande-, informations-, mötes-, demonstrations- och föreningsfriheterna, eftersom de båda förstnämnda inte omfattas av de begränsningsregler som framgår av 2 kap. 21 § RF och inte heller av reglerna om vilandeförklaring i 2 kap. 22 § RF. Motionärerna menar

att grundlagens skydd mot rättighetsinskränkningar borde vara lika starkt, oavsett vilken fri- och rättighet det gäller. En inskränkning i t.ex. den enskildes äganderätt skulle, enligt 2 kap 21 §, då endast få göras för att tillgodose ändamål som är godtagbara i ett demokratiskt samhälle. Vidare skulle en begränsning aldrig få gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som har föranlett den. En begränsning skulle heller inte få göras på grund av en politisk eller någon annan åskådning eller sträcka sig så långt att den utgör ett hot mot den fria åsiktsbildningen. I yrkande 2 begärs ett tillkännagivande om grundlagsskyddet för immateriella rättigheter. I dag nämns inte immateriella rättigheter i RF:s bestämmelse om egendomsskydd i 2 kap. 15 § RF, trots att exempelvis enskilda patent kan motsvara betydande värden. Utifrån förarbetena till RF framstår det vidare som oklart om immateriella rättigheter omfattas av bestämmelsen. Kärnfrågan blir om begreppet ”egendom” i RF täcker in mer än fast och lös egendom, t.ex. immateriella rättigheter. I ljuset av den tekniska utvecklingen ter sig behovet av att utreda hur grundlagsskyddet för immateriella rättigheter ska vara utformat minst sagt angeläget, anför motionärerna.

I motion 2015/16:2530 av Anders Forsberg m.fl. (SD) yrkande 1 begärs ett tillkännagivande om att stärka äganderätten och egendomsrätten. Motionärerna anför att Sverige tenderar att utvecklas till ett land där lagarna inte gäller och ställer frågan vad konsekvensen blir av detta på sikt.

Gällande ordning

I 2 kap. 15 § första stycket RF anges att vars och ens egendom är tryggad genom att ingen kan tvingas avstå sin egendom till det allmänna eller till någon enskild genom expropriation eller något annat sådant förfogande eller tåla att det allmänna inskränker användningen av mark eller byggnad utom när det krävs för att tillgodose angelägna allmänna intressen. Holmberg m.fl. anför att mycket har ansetts tala för att expropriation av patent eller annan immateriell rättighet faller under paragrafen. (Grundlagarna [1 januari 2015, Zeteo], kommentar till 2 kap. 15 § RF med hänvisning till SOU 1993:40, del A, s. 47.) Även Bull m.fl. (Regeringsformen – En kommentar, s. 83) anför att immateriella rättigheter, såsom patenträtt, torde omfattas av skyddet mot att tvingas avstå sin egendom. När det gäller rådighetsinskränkningar pekar Holmberg m.fl. på att i samband med införande av förbud mot indirekt tobaksreklam ansågs begränsningar i rätten att använda ett varukännetecken inte utgöra ett sådant tvångsövertagande av förmögenhetsrätt som avses i paragrafen utan kunde jämföras med en rådighetsinskränkning av det slag som faller utanför paragrafens tillämpningsområde (prop. 2001/02:64 s. 36).

I andra stycket anges att den som genom expropriation eller något annat sådant förfogande tvingas avstå sin egendom ska vara tillförsäkrad full ersättning för förlusten. Ersättning ska också vara tillförsäkrad den för vilken det allmänna inskränker användningen av mark eller byggnad på ett sådant sätt att den pågående markanvändningen inom den berörda delen av fastigheten

avsevärt försvåras eller att skada uppkommer som är betydande i förhållande till värdet på denna del av fastigheten. Ersättningen ska bestämmas enligt grunder som anges i lag.

Enligt tredje stycket gäller dock att vid inskränkningar i användningen av mark eller byggnad som sker av hälsoskydds-, miljöskydds- eller säkerhetsskäl gäller vad som följer av lag i fråga om rätt till ersättning.

Alla ska ha tillgång till naturen enligt allemansrätten oberoende av vad som föreskrivits ovan enligt fjärde stycket i samma paragraf.

Bestämmelsen ändrades 2010 så att huvudprincipen om full ersättning vid expropriation och annat sådant förfogande tydliggjordes. Vidare infördes ett tillägg i bestämmelsen som innebär att vad som följer av lag gäller i fråga om rätt till ersättning vid rådighetsinskränkningar som sker av hälsoskydds-, miljöskydds- eller säkerhetsskäl (prop. 2009/10:180 s. 163 f.).

I fråga om upphovsrätt föreskrivs det i 2 kap. 16 § RF att författare, konstnärer och fotografer äger rätt till sina verk enligt bestämmelser som meddelas i lag. Enligt förarbetena har den verksamhet som bedrivs av författare och andra konstnärer stor betydelse för opinionsbildningen och den andliga odlingen över huvud taget. Det yttersta syftet med bestämmelsen är att förstärka skyddet för den fria åsiktsbildningen i samhället. Det föredragande statsrådet ansåg det därför inte motiverat att låta den omfatta rättigheter av det slag som tillkommer uppfinnare och mönsterskapare (prop. 1975/76:209 s. 129 f.).

I det första tilläggsprotokollet till Europakonventionen föreskrivs i artikel 1 att varje fysisk eller juridisk person ska ha rätt till respekt för sin egendom och att ingen får berövas sin egendom annat än i det allmännas intresse och under de förutsättningar som anges i lag och i folkrättens allmänna grundsatser. Dessa bestämmelser inskränker dock inte en stats rätt att genomföra sådan lagstiftning som staten finner nödvändig för att reglera nyttjandet av egendom i överensstämmelse med det allmännas intresse eller för att säkerställa betalning av skatter eller andra pålagor eller av böter och viten. Egendomsbegreppet i artikeln har getts en vidsträckt innebörd. Med uttrycket egendom avses inte enbart äganderätt till fast och lös egendom i civilrättslig mening utan även fordringar och immateriella rättigheter skyddas av artikeln.

I 2 kap. 20–25 §§ RF finns bestämmelser om förutsättningar för begränsningar av fri- och rättigheter. Enligt 20 § RF kan bl.a. yttrandefriheten, informationsfriheten, mötesfriheten, demonstrationsfriheten och föreningsfriheten begränsas genom lag. Av 21 § RF följer att begränsningar endast får göras för att tillgodose ändamål som är godtagbara i ett demokratiskt samhälle. Begränsningen får aldrig gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som har föranlett den och inte heller sträcka sig så långt att den utgör ett hot mot den fria åsiktsbildningen såsom en av folkstyrelsens grundvalar. Begränsningen får inte göras enbart på grund av politisk, religiös, kulturell eller annan sådan åskådning. Vidare föreskrivs i 22 § att ett lagförslag enligt 20 § under vissa förutsättningar ska vila i minst tolv

månader från det att det första utskottsytttrandet över förslaget anmäldes i riksdagens kammare.

Tidigare behandling

Konstitutionsutskottet har behandlat frågor om stärkande av äganderätten vid flera tillfällen, bl.a. i betänkandena 1999/2000:KU11, 2002/03:KU26, 2003/04:KU12, 2005/06:KU17 2007/08:KU11, 2008/09:KU17 och 2013/14:KU14.

I betänkande 2013/14:KU14 uttalade utskottet att det genom bestämmelserna i 2 kap. 15 § RF finns ett skydd för äganderätten. Utskottet ansåg inte att det fanns något skäl att föreslå en ändring av bestämmelserna och avstyrkte den aktuella motionen. Riksdagen beslutade i enlighet med utskottets förslag (prot. 2013/14:99).

Utskottets ställningstagande

Enligt utskottets uppfattning är bestämmelserna i 2 kap. 15 § RF om egendomsskydd och i 2 kap. 16 § RF om upphovsrätt väl avvägda. Det bör därför inte göras något tillkännagivande till regeringen med anledning av motionerna 2015/16:2500 yrkande 2 och 2015/16:2530 yrkande 1.

Utskottet är inte heller berett att föreslå några ändringar när det gäller bestämmelserna i RF om förutsättningar för begränsningar av fri- och rättigheter. Utskottet avstyrker därmed motion 2015/16:2500 yrkande 1.

Rättighetsskydd för enskild mot annan enskild

Utskottets förslag i korthet

Riksdagen avslår ett motionsyrkande om att skydda enskilda från kränkningar av mänskliga fri- och rättigheter som utförs av andra enskilda.

Jämför reservation 2 (M).

Motionen

I kommittémotion 2015/16:2502 av Andreas Norlén m.fl. (M) yrkande 2 begärs ett tillkännagivande om att stärka grundlagsskyddet för de mänskliga rättigheterna genom att en ny bestämmelse införs i 2 kap. RF om att staten har en skyldighet att skydda enskilda från kränkningar av mänskliga fri- och rättigheter som utförs av andra enskilda. Enligt motionärerna skulle en sådan bestämmelse kunna tjäna som en påminnelse till lagstiftaren att beakta detta perspektiv i lagstiftningsarbetet. Det skulle också vara en signal till alla som bor i Sverige att rättighetskränkningar är något mycket allvarligt och något som riksdagen tagit avstånd från genom en grundlagsbestämmelse.

Gällande ordning

Grundlagsregleringen av skyddet för fri- och rättigheter finns som framgår ovan i 2 kap. RF. När det gäller frågan om gentemot vem som skyddet gäller anför Holmberg m.fl. (Grundlagarna [1 januari 2015, Zeteo], kommentar till 2 kap. RF, Regleringens huvuddrag) följande:

Det skydd som RF ger för fri- och rättigheter gäller enbart gentemot ”det allmänna”. Detta anges uttryckligen i flera av kapitlets paragrafer (RF 2:1–3, 6, 8) men är fallet även enligt några av de andra (RF 2:4, 5, 7, 9–11). Bestämmelserna i RF 2:14–16 kan ses som undantag från regeln, men de rättigheter som slås fast där får inte något nämnvärt materiellt innehåll direkt genom grundlagen utan deras utformning beror på vad som föreskrivs i lag (i fråga om RF 2:14: lag eller avtal). Beträffande diskrimineringsförbuden i RF 2:12 och 2:13, se vid dessa paragrafer. I fråga om näringsfriheten och rätten till utbildning se vid RF 2:17 och 2:18.

Skälen till att skyddet på detta sätt i huvudsak begränsades till den enskildes relation till den offentliga makten och inte avser förhållandet enskilda emellan är främst följande (se prop. 1975/76:209 s. 85 f.): Ett rättighetsskydd som ska gälla gentemot lagstiftaren, riksdagen, måste ges i en form som binder denna, alltså i grundlag, medan det däremot för att skydda medborgarnas rättigheter mot angrepp från andra enskilda i de flesta fall är tillräckligt med vanlig lag. Det är vidare inte praktiskt möjligt att låta rättighetsskyddet generellt avse också förhållandet mellan enskilda inbördes. Man skulle i så fall vara nödsakad att i grundlagen detaljerat ange vilka beteenden som är förbjudna för den enskilde och vilka rättsverkningar som är knutna till överträdelser av förbuden. En grundlagsreglering som generellt skyddar fri- och rättigheterna också gentemot enskilda skulle vidare medföra problem för civilrättens del, bl.a. konflikter mellan grundlagens rättighetsregler och de civilrättsliga reglerna på avtals- och egendomsrättens områden.

Konstitutionsutskottet behandlade den ovan nämnda propositionen i betänkande 1975/76:56. Utskottet ansåg då (s. 20) att det inte var vare sig praktiskt möjligt eller lämpligt att utreda den i sin helhet mycket omfattande frågan om rättighetsskydd för enskild mot annan enskild. Enligt utskottet borde frågor om ett sådant skydd precis som hittills lösas inom den vanliga lagstiftningens ram. De önskemål som därvid kan vara aktuella får övervägas allteftersom de framkommer, anförde utskottet.

Utskottets ställningstagande

Utskottet är inte berett att föreslå att riksdagen ska göra ett tillkännagivande när det gäller frågan om grundlagsskydd för fri- och rättigheter för enskild mot annan enskild. Utskottet avstyrker därmed motion 2015/16:2502 yrkande 2.

Återkallande av medborgarskap

Utskottets förslag i korthet

Riksdagen avslår motionsyrkanden om att införa möjligheter att återkalla ett svenskt medborgarskap om detta har getts på felaktiga grunder eller med hjälp av falska uppgifter eller på grund av att någon har begått brott av olika slag. Riksdagen avslår vidare motionsyrkanden om att återkalla uppehållstillstånd. Utskottet hänvisar till tidigare ställningstaganden.

Jämför reservation 3 (SD).

Motionerna

I ett antal motioner begärs tillkännagivanden om att ett svenskt medborgarskap ska kunna återkallas om det har erhållits på felaktiga grunder eller med hjälp av falska uppgifter. I vissa av motionerna yrkas även att ett uppehållstillstånd ska kunna återkallas om det har getts på felaktiga grunder eller med hjälp av falska uppgifter. Sådana yrkanden finns i partimotion 2014/15:2866 av Mattias Karlsson m.fl. (SD) yrkande 25, partimotion 2015/16:3126 av Jimmie Åkesson m.fl. (SD) yrkande 29, motion 2014/15:2911 av David Lång och Mikael Jansson (båda SD) yrkande 7 och kommittémotion 2015/16:2567 av Roland Utbult m.fl. (KD) yrkande 38. I motionerna 2014/15:2866 yrkande 25 och 2015/16:3126 yrkande 29 begärs även att personer vars medborgarskap har återkallats på detta sätt ska utvisas. I motion 2015/16:2567 hänvisas till de överväganden som gjordes i betänkande SOU 2006:2 Omprövning av medborgarskap.

I kommittémotion 2014/15:1005 av Kent Ekeröth m.fl. (SD) yrkande 2 begärs att det ska vara möjligt att upphäva medborgarskapet för tidigare utländska medborgare som har dubbla medborgarskap och som åker utomlands för att ha samöre med terroristnätverk eller dylikt. I yrkande 3 framförs att det bör utredas hur ett indragande av medborgarskap kan se ut i praktiken, även om det innebär att någon blir statslös. Liknande yrkanden framförs i motion 2015/16:1284 av Richard Jomshof (SD) yrkandena 2 och 3.

I motion 2015/16:3099 av Carina Herrstedt m.fl. (SD) yrkande 31 begärs att det ska vara möjligt att återkalla ett svenskt medborgarskap från en person med dubbelt medborgarskap som har begått särskilt allvarliga brott som är hedersrelaterade.

David Lång och Mikael Jansson (båda SD) begär i motion 2014/15:2911 yrkande 8 att den som vid födseln hade ett annat medborgarskap än ett svenskt ska kunna bli fråntagen sitt svenska medborgarskap om personen ägnat sig åt terrorbrott, annan grov brottslighet eller landsförräderi.

Gällande ordning

I 2 kap. 7 § första stycket RF anges att ingen svensk medborgare får landsförvisas eller hindras att resa in i riket. I andra stycket anges att ingen svensk medborgare som är eller har varit bosatt i riket får fråntas sitt medborgarskap. Det får dock föreskrivas att medborgarskapet för barn under 18 år ska följa föräldrarnas medborgarskap.

Regler om svenskt medborgarskap finns i lagen (2001:82) om svenskt medborgarskap. Av 7 § följer att ett barn som inte har svenskt medborgarskap förvärvsar svenskt medborgarskap genom anmälan av den eller dem som har vårdnaden om barnet, om barnet har

1. permanent uppehållstillstånd i Sverige
2. hemvist här i landet sedan tre år eller, om barnet är statslöst, två år.

Enligt 8 § samma lag förvärvsar en utlänning som har fyllt 18 men inte 21 år svenskt medborgarskap genom anmälan, om han eller hon har

1. permanent uppehållstillstånd i Sverige
2. hemvist här i landet sedan han eller hon fyllde 13 år eller, i fråga om den som är statslös, 15 år.

Enligt 11 § kan en utlänning efter ansökan beviljas svenskt medborgarskap (naturaliseras), om han eller hon har

1. styrkt sin identitet
2. fyllt 18 år
3. permanent uppehållstillstånd i Sverige
4. hemvist här i landet i visst antal år som närmare anges i lagen
5. haft och kan förväntas komma att ha ett hederligt levnadssätt.

Om kraven i 11 § inte är uppfyllda kan enligt 12 § en utlänning ändå naturaliseras om vissa krav är uppfyllda, t.ex. att sökanden tidigare har varit svensk medborgare eller är gift med eller sambo med en svensk medborgare eller om det finns särskilda skäl.

Enligt 14 § förlorar en svensk medborgare sitt svenska medborgarskap när han eller hon fyller 22 år om han eller hon är född utomlands, aldrig har haft sin hemvist i Sverige och inte heller varit här under förhållanden som tyder på samhörighet med landet. På ansökan som görs innan den svenske medborgaren fyller 22 år får dock medges att medborgarskapet behålls. När någon förlorar sitt svenska medborgarskap enligt dessa bestämmelser förlorar även hans eller hennes barn sitt svenska medborgarskap, om barnet förvärvat detta på grund av att föräldern varit svensk medborgare. Barnet förlorar dock inte sitt medborgarskap om den andra föräldern har kvar sitt svenska medborgarskap och barnet härleder sitt svenska medborgarskap även från honom eller henne. Förlust av svenskt medborgarskap sker inte om detta skulle leda till att personen blir statslös.

I 7 kap. 1 § utlänningslagen (2005:716) anges att nationell visering, uppehållstillstånd och arbetstillstånd får återkallas för en utlänning som medvetet

har lämnat oriktiga uppgifter eller medvetet har förtigt omständigheter som hade varit av betydelse för att få tillståndet. Om utlänningen har vistats i Sverige i mer än fyra år med uppehållstillstånd när frågan om återkallelse prövas av den myndighet som först beslutar i saken, får uppehållstillståndet återkallas endast om det finns synnerliga skäl för det. I 7 kap. 2 § anges att utöver vad som anges i 7 kap. 1 § får nationell visering, uppehållstillstånd och arbetstillstånd återkallas för en utlänning som ännu inte rest in i landet om det finns särskilda skäl för det.

Enligt 7 kap. 4 § ska det vid bedömningen av om uppehållstillståndet bör återkallas för en utlänning som har rest in i landet tas hänsyn till den anknytning som utlänningen har till det svenska samhället och till om andra skäl talar mot att tillståndet återkallas. Vid en sådan bedömning ska särskilt beaktas utlänningens levnadsomständigheter, om utlänningen har barn i Sverige och, om så är fallet, barnets behov av kontakt med utlänningen, hur kontakten har varit och hur den skulle påverkas av att utlänningens uppehållstillstånd återkallas, utlänningens övriga familjeförhållanden och hur länge utlänningen har vistats i Sverige.

Utredningen om omprövning av medborgarskap

Utredningen om omprövning av medborgarskap överlämnade sitt betänkande Omprövning av medborgarskap (SOU 2006:2) i januari 2006. Av betänkandet framgår att de kontakter som utredningen haft med olika myndigheter har visat att det förekommer att svenskt medborgarskap beviljas på grundval av oriktiga eller ofullständiga uppgifter från sökanden. Antalet fall per år bedömdes dock vara litet. Hur många fall det rör sig om hade inte kunnat fastställas. Det hade också framkommit att det kunde ha förekommit mutor vid handläggningen av medborgarskapsärenden.

Skälen mot att införa en återkallelsemöjlighet var enligt utredaren många och starka. Det var därför tveksamt om de skäl som fanns för en ändrad inställning var tillräckliga för att ändra ett stabilt system som ger den enskilde rättstrygghet och som en stor majoritet i riksdagen flera gånger har ställt sig bakom. Utredaren valde ändå att lägga fram ett förslag som innebar att det i fortsättningen skulle vara möjligt att i vissa fall återkalla ett felaktigt medborgarskapsbeslut. Det var enligt utredaren från allmänna utgångspunkter önskvärt att myndigheters beslut skulle vara riktiga i såväl formellt som materiellt hänseende. Det var dock otillfredsställande att staten i efterhand inte kunde ingripa mot den som på ett illojalt eller bedrägligt sätt har tillskansat sig en så långtgående och grundläggande rättighet som medborgarskap. Förslaget tog främst sikte på de fall då en person genom mutor eller annat otillbörligt förfarande beviljats medborgarskap. Även de fall då felaktiga identitetsuppgifter har lämnats för att dölja grov kriminell belastning, terroristanknytning eller liknande omfattades.

Utredningens författningsförslag innebar att det i 2 kap. 7 § RF skulle läggas till att det får föreskrivas att medborgarskapet ska fräntas den som

förvärvat det genom oriktiga eller ofullständiga uppgifter eller genom annat otillbörligt förfarande.

Arbetsmarknadsdepartementet har informerat om att betänkandet skrevs av hösten 2015 i samband med att regeringen fattade beslut om skrivelse 2014/15:14 Förebygga, förhindra och försvåra – Den svenska strategin mot terrorism.

Tidigare behandling

Motionsyrkanden om återkallande av medborgarskap och uppehållstillstånd som har getts på felaktiga grunder eller med hjälp av falska uppgifter behandlades av utskottet i betänkande 2011/12:KU14 (s. 45 f.). Utskottet anförde att det inte var berett att ta något initiativ till att införa en möjlighet att återkalla medborgarskap som har förvärvats på oriktiga eller ofullständiga grunder, och inte heller att ta något initiativ att ändra reglerna om uppehållstillstånd. Utskottet vidhöll denna inställning i betänkande 2013/14:KU14 (s. 23 f.). I betänkandet finns en reservation i denna del (SD). Riksdagen beslutade i enlighet med utskottets förslag (prot. 2013/14:99).

Motioner om återkallande av medborgarskap prövades av justitieutskottet i samband med behandlingen av regeringens skrivelse 2014/15:146 Förebygga, förhindra och försvåra – Den svenska strategin mot terrorism. Utskottet fann inget skäl att inskränka det grundlagsfästa skyddet för det svenska medborgarskapet och avstyrkte båda yrkandena (bet. 2015/16:JuU7 s. 33). I betänkandet finns en reservation i denna del (SD). Riksdagen beslutade i enlighet med utskottets förslag (rskr. 2015/16:86).

Utskottets ställningstagande

Utskottet vidhåller sitt tidigare ställningstagande och är inte berett att föreslå några möjligheter att återkalla ett svenskt medborgarskap eller ett uppehållstillstånd på grund av att det har getts på felaktiga grunder eller med hjälp av falska uppgifter. Inte heller är utskottet berett att föreslå några regler om återkallande av ett svenskt medborgarskap på grund av att någon har begått brott av olika slag. Utskottet avstyrker därmed motionerna 2014/15:1005 yrkandena 2 och 3, 2014/15:2866 yrkande 25, 2014/15:2911 yrkandena 7 och 8, 2015/16:1284 yrkandena 2 och 3, 2015/16:2567 yrkande 38, 2015/16:3099 yrkande 31 och 2015/16:3126 yrkande 29.

Samvetsfrihet

Utskottets förslag i korthet

Riksdagen avslår en motion om samvetsfrihet. Utskottet hänvisar till tidigare ställningstaganden.

Jämför reservation 4 (SD) och särskilt yttrande (KD).

Motionen

I motion 2014/15:2516 av Julia Kronlid m.fl. (SD) föreslås ett tillkännagivande om att Sverige ska införa en lagstadgad rättighet inom svensk sjukvård som garanterar vårdpersonalens rätt till samvetsfrihet i enlighet med resolution 1763 från Europarådet vad gäller medverkan i abort och dödshjälp. Motionärerna anför att det nu finns det en tydlig resolution från Europarådet som tar hänsyn till både vårdpersonalen och den lagstadgade rätten till abort. Vidare anför motionärerna att eftersom abort och dödshjälp leder till särskilt svåra konfliktsituationer vad gäller etiska dilemman som berör mänskligt liv, bör rätten till återopande av samvetsfrihet enligt resolution 1763 ha en särställning i svensk sjukvård.

Gällande ordning

I 1 kap. 2 § femte stycket RF anges att det allmänna ska motverka diskriminering av människor på grund av kön, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, språklig eller religiös tillhörighet, funktionshinder, sexuell läggning, ålder eller andra omständigheter som gäller den enskilde som person.

Enligt 2 kap. 1 § första stycket 6 RF är var och en gentemot det allmänna tillförsäkrad religionsfrihet, dvs. frihet att ensam eller tillsammans med andra utöva sin religion.

I 2 kap. 19 § RF anges att lag eller annan föreskrift inte får meddelas i strid med Sveriges åtaganden på grund av den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.

I artikel 9.1 i den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna anges att var och en har rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet. Denna rätt innefattar frihet att byta religion eller tro och frihet att ensam eller i gemenskap med andra, offentligt eller enskilt, utöva sin religion eller tro genom gudstjänst, undervisning, sedvänjor och ritualer.

I artikel 18 i FN:s allmänna deklaration om de mänskliga rättigheterna anges att var och en har rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet. Denna rätt innefattar frihet att byta religion och trosuppfattning och att, ensam eller i gemenskap med andra, offentligen eller enskilt, utöva sin religion eller trosuppfattning genom undervisning, andaktsutövning, gudstjänst och religiösa sedvänjor.

Resolution från Europarådets parlamentariska församling

Europarådets parlamentariska församling antog den 7 oktober 2010 resolution 1763 (2010) The right to conscientious objection in lawful medical care.

I resolutionen anges inledningsvis att ingen person, sjukhus eller institution ska utsättas för tvång, hållas ansvarig eller diskrimineras på något sätt på grund av en vägran att utföra eller medverka i aborter eller liknande. Den parlamentariska församlingen understryker behovet av att hävda rätten till samvetsfrihet samtidigt som staten har ett ansvar för att värna allas rätt till sjukvård. Vidare anges att en oreglerad användning av samvetsfrihet kan påverka kvinnor oproportionerligt mycket, särskilt kvinnor med låga inkomster eller kvinnor på landsbygden.

Församlingen anför att den mot bakgrund av medlemsstaternas skyldighet att säkerställa tillgången till laglig sjukvård och skydda rätten till hälsa, samt skyldigheten att säkerställa respekten för tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet för vårdgivare, uppmanar medlemsstaterna att utveckla tydliga regler för hälso- och sjukvården som

- garanterar rätten till samvetsfrihet vad gäller deltagande i aborter och liknande
- tillförsäkrar att patienterna informeras om en sådan vägran av en vårdgivare och blir hänvisade till en annan vårdgivare
- tillförsäkrar att patienterna får rätt behandling i tid, särskilt i nödsituationer.

Europeiska kommittén för sociala rättigheter uttalade i ett beslut den 17 mars 2015 att det inte är ett brott mot Europarådets sociala stadga att sjukvårdsanställda i Sverige inte har rätt att vägra utföra aborter.

Utredningen om en samvetsklausul i högskoleutbildningen

Utredningen om en samvetsklausul i högskoleutbildningen lade fram sitt betänkande 1994 (SOU 1994:84).

Den särskilde utredaren hade till uppgift att mot bakgrund av högskolereformen utreda frågan hur studenternas rätt att av religiösa, etiska eller andra skäl vägra att delta i vissa obligatoriska utbildningsmoment kunde tillgodoses i högskoleförordningen. Som exempel nämndes studenter på barnmorskelinjen som nekats dispens från den obligatoriska kursen i insättning av spiral. Skälen till en sådan vägran kunde vara religiösa eller etiska. En vägran kunde innebära att studenten inte blev godkänd på utbildningen och alltså inte fick ut sitt examensbevis.

Utredaren framhöll i betänkandet att frågan om behovet av en samvetsklausul egentligen handlar om att göra en rimlig avvägning mellan samhällsintressena och respekten för studenters etiska och religiösa åskådningar. Enligt utredaren talade sammantaget övervägande skäl för att inte införa någon samvetsklausul inom högskoleutbildningen. Utredaren föreslog dock att det skulle införas en möjlighet att hos Överklagandenämnden för

högskolan överklaga beslut som innebär att studenten fått avslag på sin dispensansökan. Den ändring som utredningen föreslog genomfördes 1996.

Utskottsuttalande med anledning av Europarådets resolution

Utrikesutskottet behandlade våren 2011 i betänkande 2010/11:UU12 – i samband med behandlingen av regeringens skrivelse om verksamheten i Europarådets ministerkommitté (skr. 2010/11:54) och en redogörelse från Sveriges delegation vid Europarådets parlamentariska församling (redog. 2010/11:ER1) – ett motionsyrkande om att Sverige ska arbeta för att upphäva Europarådets parlamentariska församlings resolution 1763 (2010).

Utrikesutskottet avstyrkte motionen och anförde att utskottet tidigare tagit ställning till frågan om abort, t.ex. i betänkande 2009/10:UU15 Mänskliga rättigheter i svensk utrikespolitik. Utrikesutskottet stod fast vid sitt tidigare konstaterande att Sverige stöder insatser som syftar till att göra aborter fria, säkra och lagliga för alla kvinnor. Sverige är ett av de länder som är ledande i det internationella arbetet när det gäller att lyfta fram frågor om sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter (SRHR). Sveriges internationella SRHR-politik ligger fast. Utskottet noterade även att abortfrågan inte omfattas av EU:s fördrag. Utskottet förhöll sig kritiskt till innehållet i resolution 1763 (2010) och ansåg att Sveriges delegation borde verka för att åstadkomma en förändring av resolutionen. Utskottet föreslog att riksdagen skulle lägga skrivelsen och redogörelsen till handlingarna och avstyrka motionen. I betänkandet finns en reservation (V) och en motivreservation (SD) mot motionsyrkandet. Riksdagen beslutade i enlighet med utskottets förslag (rskr. 2010/11:246–247).

Interpellation

Frågan om en samvetsklausul aktualiserades i interpellation 2013/14:363. Den dåvarande socialministern Göran Hägglund (KD) uttalade i sitt svar bl.a. följande:

Julia Kronlid hänvisar till Europakonventionen och rätten till samvetsfrihet. Det stämmer att Europakonventionen är en del av svensk lagstiftning, och enligt artikel 9 har var och en rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet. Enligt samma artikel kan rätten att utöva dessa rättigheter få ge vika för andra intressen såsom skyddet för hälsa eller till skydd för andra personers fri- och rättigheter.

Jag vill framhålla att resolution 1763 från Europarådets parlamentariska församling inte är något juridiskt bindande dokument. Vidare konstaterar jag att riksdagens konstitutionsutskott har behandlat och avslagit motionsyrkanden som gäller samvetsfrihet och möjlighet att införa en samvetsklausul inom sjukvården och högskoleutbildningen. Även utrikesutskottet förhåller sig kritiskt till resolutionen.

Regeringen gör bedömningen att våra internationella åtaganden på området inte medför att några förändringar av svensk lagstiftning behöver genomföras. Mot bakgrund av det sagda har regeringen inte för avsikt att vidta några åtgärder med anledning av Julia Kronlids interpellation.

Dom i Jönköpings tingsrätt den 12 november 2015

Jönköpings tingsrätt meddelade den 12 november 2015 dom i ett mål om vårdpersonals samvetsfrihet. Tingsrätten avslog det skadeståndsyrkande som framställdes. Domen överklagades till Göta hovrätt som den 15 januari 2016 överlämnade målet till Arbetsdomstolen.

Tidigare behandling av frågan om samvetsfrihet

Frågan om samvetsfrihet har behandlats av riksdagen vid flera tillfällen, se bl.a. betänkandena 1993/94:UbU16, 1994/95:SoU21, 2001/02:KU15, 2002/03:KU26, 2003/04:KU2, 2004/05:KU17, 2005/06:KU17, 2007/08:KU11 och 2011/12:KU14. I det sistnämnda betänkandet uttalade utskottet (s. 12) att de frågor som togs upp i motionerna är av stor principiell vikt och att Europarådets parlamentariska församling i en resolution hade tagit upp frågor om samvetsfrihet inom sjukvården. Vidare konstaterade utskottet att det tidigare hade behandlat frågor om samvetsfrihet och samvetsklausuler och då avstyrkt motionsyrkandena. Utskottet var inte berett att ta något initiativ i frågan och avstyrkte de aktuella motionerna. Riksdagen beslutade i enlighet med utskottets förslag (prot. 2011/12:95).

Utskottets ställningstagande

Utskottet vidhåller sina tidigare ställningstaganden när det gäller frågan om samvetsfrihet och avstyrker därmed motion 2014/15:2516.

Böneutrop

Utskottets förslag i korthet

Riksdagen avslår motioner om att förbjuda böneutrop. Utskottet hänvisar till tidigare ställningstaganden.
Jämför reservation 5 (SD).

Motionerna

I motion 2014/15:2665 av Richard Jomshof m.fl. (SD) och motion 2015/16:66 av Richard Jomshof och Robert Stenkvis (båda SD) begärs ett tillkännagivande om ett förbud mot alla former av böneutrop från religiösa byggnader. Motionärerna anför att frågan om böneutrop har fått aktualitet genom en begäran på lokal nivå i Botkyrka kommun om böneutrop vid en moské i Fittja. Om en religiös grupp vill föra ut sitt budskap på en offentlig plats är det rimligt att de agerar som övriga grupper i samhället och ansöker om tillstånd för detta i varje enskilt fall hos polisen, menar motionärerna. De anför vidare att det muslimska böneutropet innehåller ett religiöst artikulert budskap i form av trosbekännelsen. Religionsfrihet innefattar en rätt till frihet från religiösa

uttryck och religiös propaganda i det offentliga rummet, menar motionärerna. De anser att det är en avsevärd skillnad mellan klockringningar i kristna kyrkor och böneutrop. Klockringningarna är en del av vårt kulturella och historiska arv och innehåller inte ett religiöst budskap enligt motionärerna.

Gällande ordning

Enligt 2 kap. 1 § första stycket 6 RF är var och en gentemot det allmänna tillförsäkrad religionsfrihet. Religionsfrihet definieras enligt bestämmelsen som frihet att ensam eller tillsammans med andra utöva sin religion.

Enligt 2 kap. 2 § RF får ingen av det allmänna tvingas att ge till känna sin åskådning i politiskt, religiöst, kulturellt eller annat sådant hänseende. Inte heller får någon av det allmänna tvingas att delta i sammankomst för opinionsbildning eller i demonstration eller annan meningsyttring eller att tillhöra en politisk sammanslutning, ett trossamfund eller någon annan sammanslutning för åskådning som avses i första meningen.

I 2 kap. 19 § RF anges att lag eller annan föreskrift inte får meddelas i strid med Sveriges åtaganden på grund av av den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.

Religionsfriheten är den enda av de positiva opinionsfriheterna som inte får begränsas genom lag enligt 2 kap. 20 § RF. I en kommentar till RF anförs att detta hänger samman med det sätt på vilket friheten har definierats i grundlagstexten: definitionen syftar uteslutande på vad som är specifikt just för religionsfriheten – att ensam eller tillsammans med andra utöva sin religion (se Holmberg m.fl. Grundlagarna [1 januari 2015], kommentar till 2 kap. § 1 RF). Vidare anförs att begränsningar kan göras av de moment i religionsfriheten som närmast är utflöden av andra friheter, såsom yttrandefriheten, informationsfriheten, mötesfriheten och föreningsfriheten.

Enligt 2 kap. 20 § RF kan bl.a. yttrandefriheten, informationsfriheten, mötesfriheten, demonstrationsfriheten och föreningsfriheten begränsas genom lag. Av 2 kap. 22 § RF följer att begränsningar endast får göras för att tillgodose ändamål som är godtagbara i ett demokratiskt samhälle. Begränsningen får aldrig gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som har föranlett den och inte heller sträcka sig så långt att den utgör ett hot mot den fria åsiktsbildningen såsom en av folkstyrelsens grundvalar. Begränsningen får inte göras enbart på grund av politisk, religiös, kulturell eller annan sådan åskådning.

I förarbetena (prop. 1975/76:209 s. 114 f.) till RF anges att uppgiften att utforma grundlagsregler till skydd för religionsfriheten är förbunden med särskilda svårigheter på grund av att denna frihet innehåller betydande moment av andra fri- och rättigheter. Religionsfriheten anses t.ex. normalt inte bara innefatta en frihet att hysa viss religiös övertygelse och att enskilt utöva religion utan också frihet att sprida och ta del av religiös förkunnelse, att anordna och delta i gudstjänster samt att bilda och medverka i religiösa

sammanslutningar. Samtidigt som det är angeläget att ge dessa särskilda inslag i religionsfriheten ett tillfredsställande skydd är det självklart att reglerna om religionsfriheten inte får hindra att de bestämmelser som i allmänhet gäller för begränsning av yttrande-, informations-, mötes-, demonstrations- och föreningsfriheterna är tillämpliga också när dessa friheter utövas i ett religiöst sammanhang. En i allmänhet straffbar handling ska t.ex. inte vara skyddad bara för att den förekommer i ett religiöst sammanhang.

Religionsfriheten beskrevs i den ursprungliga texten i RF som en frihet att sammansluta sig med andra till trossamfund och att utöva sin religion. I proposition 1975/76:209 föreslogs att det moment som utgjordes av frihet att sammansluta sig med andra för religiös gemenskap skulle utgå ur definitionen av religionsfriheten och att definitionen i stället skulle vara frihet att ensam eller tillsammans med andra utöva sin religion. Denna ändring skulle enligt propositionen förebygga det missförstånd att eventuella allmänna begränsningar av föreningsfriheten inte skulle gälla för religiösa sammanslutningar, samtidigt som den klargjorde att reglerna om religionsfriheten hindrar regler som riktar sig enbart mot religiösa sammanslutningar.

I artikel 9.1 i den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna anges att var och en har rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet. Denna rätt innefattar frihet att byta religion eller tro och frihet att ensam eller i gemenskap med andra, offentligt eller enskilt, utöva sin religion eller tro genom gudstjänst, undervisning, sedvänjor och ritualer. Dessa friheter får enligt artikel 9.2 underkastas sådana inskränkningar som är föreskrivna i lag och som är nödvändiga i ett demokratiskt samhälle med hänsyn till den allmänna säkerheten, till skydd för hälsa eller moral eller till skydd för andra personers rättigheter.

Skriftlig fråga

I en skriftlig fråga (2012/13:37) den 11 oktober 2012 från Thoralf Alfsson (SD) till statsrådet Stefan Attefall undrar frågeställaren om statsrådet avser att vidta någon åtgärd eller ta något initiativ med anledning av debatten bl.a. i Botkyrka kommun om böneutrop ska tillåtas från minareter vid moskéer i Sverige.

I sitt svar anförde statsrådet Stefan Attefall bl.a. följande:

Som Thoralf Alfsson känner till är religionsfriheten och föreningsfriheten grundlagsfäst genom bestämmelserna i 2 kap. regeringsformen. Varje medborgare har rätt att utöva sin egen religion, antingen ensam eller tillsammans med andra, och att anordna offentliga gudstjänster. Samtidigt omfattas givetvis även verksamhet som förekommer i ett religiöst sammanhang av gällande civilrättslig reglering.

Som minister ansvarig för statens relationer med trossamfunden är jag övertygad om att trossamfunden är en betydelsefull del av det civila samhället och att vi ska ha ett samhälle med många religiösa uttryck. Det

är kommunen och de berörda samfundens uppgift att föra dialog för att nå en lösning som är hållbar och bra för alla parter.

Tidigare behandling

Frågan om böneutrop behandlades av utskottet i betänkande 2013/14:KU14. Utskottet anförde att religionsfriheten och föreningsfriheten är grundlagsfästa genom bestämmelserna i 2 kap. RF. Utskottet förutsatte att olika samfund och kommunerna och berörda myndigheter för en dialog för att nå en lösning vad gäller böneutrop som är hållbar och bra för alla parter. Motioner avstyrktes. Riksdagen beslutade i enlighet med utskottets förslag (prot. 2013/14:99).

Utskottets ställningstagande

Utskottet vidhåller sitt tidigare ställningstagande och avstyrker motionerna 2014/15:2665 och 2015/16:66.

Diskriminering m.m.

Utskottets förslag i korthet

Riksdagen avslår motioner om att ändra regeringsformens bestämmelser om diskriminering och stöd till minoriteter. Utskottet hänvisar bl.a. till tidigare ställningstaganden.

Jämför reservationerna 6 (SD) och 7 (V).

Motionen

I motion 2015/16:2619 av Mikael Jansson och David Lång (båda SD) yrkande 2 begärs ett tillkännagivande om att stryka uppräkningsen i RF av grupper som kan bli föremål för diskriminering. Uppräkningsen bör i stället ersättas av en skrivning om att samhället ska verka för att ingen utsätts för otillbörlig särbehandling med avseende på omständigheter som rör den enskilde som person. I yrkande 3 begärs ett tillkännagivande om att det ska införas en skrivning i RF som går ut på att minoriteter som invandrat till Sverige ska assimileras. Den nuvarande bestämmelsen om att minoriteters eget kultur- och samfundsliv ska främjas är enligt motionärerna olyckligt.

I kommittémotion 2014/15:190 av Linda Snecker m.fl. (V) yrkande 4 begärs ett tillkännagivande om att könsidentitet och könsuttryck ska läggas till i uppräkningsen i 2 kap. 12 § RF. I motionen anfördes att kampen för hbtq-personers juridiska rättigheter de senaste åren har tagit viktiga kliv framåt. Lagstiftningen ger dock fortfarande inte hbtq-personer ett heltäckande skydd. Detta gäller särskilt transpersoner. Enligt motionärerna bör därför ett grundlagsskydd införas mot lagar och föreskrifter som missgynnar någon på grund av könsidentitet eller könsuttryck.

Gällande ordning

Regeringsformen

Av 1 kap. 2 § femte stycket RF framgår att det allmänna ska motverka diskriminering av människor på grund av kön, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, språklig eller religiös tillhörighet, funktionshinder, sexuell läggning, ålder eller andra omständigheter som gäller den enskilde som person. I sjätte stycket föreskrivs att det samiska folkets och etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv ska främjas.

I 2 kap. 12 § RF anges att lag eller annan föreskrift inte får innebära att någon missgynnas därför att han eller hon tillhör en minoritet med hänsyn till etniskt ursprung, hudfärg eller annat liknande förhållande eller med hänsyn till sexuell läggning. Diskrimineringskyddet i 2 kap. RF utvidgades till att omfatta sexuell läggning från den 1 januari 2011. Enligt en övergångsbestämmelse gäller dock att äldre föreskrifter, som innebär särbehandling på grund av sexuell läggning, utan hinder av 2 kap. 12 § behåller sin giltighet tills vidare. Sådana föreskrifter får ändras även om ändringen innebär en fortsatt särbehandling.

Av förarbetena till RF framgår (prop. 2009/10:80 s. 156) att flera remissinstanser föreslog ytterligare ändringar av det grundlagsfästa diskrimineringskyddet, bl.a. att det skulle införas fler diskrimineringsgrunder i 2 kap. Det fanns emellertid inte enligt regeringen underlag att behandla dessa förslag i lagstiftningsärendet. I ett par motioner som konstitutionsutskottet behandlade (bet. 2009/10:KU19 s. 46 f.) i samband med lagförslaget begärdes att könsidentitet och könsuttryck skulle omfattas av bestämmelsen i 1 kap. 2 § RF om målsättningen för det allmänna att motverka viss diskriminering samt av diskrimineringskyddet i 2 kap. RF. Utskottet anförde att en sådan ordning när det gäller 2 kap. RF förordades från flera håll under remissbehandlingen av Grundlagsutredningens betänkande. Vidare anförde utskottet att regeringen i propositionen framhöll att det inte fanns underlag för att i lagstiftningsärendet behandla vissa remissinstansers förslag om fler diskrimineringsgrunder i 2 kap. RF. Utskottet delade regeringens bedömning i detta avseende och var inte berett att förorda ytterligare skydd i enlighet med vad som föreslogs i motionerna.

Diskrimineringslagen

Av 1 kap. 1 § diskrimineringslagen (2008:567) anges att lagen har till ändamål att motverka diskriminering och på andra sätt främja lika rättigheter och möjligheter oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning eller ålder.

Med uttrycket ”könsöverskridande identitet eller uttryck” avses att någon inte identifierar sig som kvinna eller man eller genom sin klädsel eller på något

annat sätt ger uttryck för att tillhöra ett annat kön (1 kap. 5 § 2). Det framgår vidare av 1 kap. 5 § 1 att med kön avses att någon är man eller kvinna.

Diskrimineringsförbud för könsöverskridande identitet eller uttryck gäller alla samhällsområden som lagen omfattar. Lagen innehåller diskrimineringsförbud som gäller arbetsgivare, utbildningsverksamhet, arbetsmarknadspolitisk verksamhet och arbetsförmedling utan offentligt uppdrag, start eller bedrivande av näringsverksamhet, yrkesbehörighet, medlemskap i vissa organisationer, varor, tjänster och bostäder, allmän sammankomst och offentlig tillställning, hälso- och sjukvården, socialtjänsten, socialförsäkringen, arbetslöshetsförsäkringen, studiestöd, värnplikt och civilplikt samt offentlig anställning. Vidare innehåller lagen förstärkta förbud mot repressalier och en skyldighet för arbetsgivare, utbildningsanordnare och den som utbildar någon som ska fullgöra värnplikt och civilplikt att utreda och vidta åtgärder mot trakasserier.

I förarbetena till diskrimineringslagen (prop. 2007/08:95 s. 496) anfördes att könsöverskridande identitet eller uttryck tog sikte på vad som i olika sammanhang kallats ”transpersoner”. Definitionen hade inte några skarpa avgränsningar. Allmänt sett avsågs dels en persons mentala eller självupplevda könsbild, dvs. det som inte utan vidare är iakttagbart för andra, dels hur någon uttrycker sitt sociala kön, exempelvis med kläder, kroppsspråk, smink eller frisyr. Avsikten var att den som identifierar sig eller uttrycker sig som exempelvis transvestit eller intersexuell ska kunna åberopa diskrimineringsförbuden. Dessa kategorier skulle inte ses som en uttömmande lista på vem som kan åberopa diskrimineringsgrunden, utan som exempel.

Utredningen om transpersoners straffrättsliga skydd m.m.

I betänkandet Ett utvidgat straffrättsligt skydd för transpersoner m.m. (SOU 2015:103) föreslås att diskrimineringsgrunden könsöverskridande identitet eller uttryck i diskrimineringslagen med fler lagar ersätts med ”könsidentitet eller könsuttryck”. Dessutom föreslås att grunden könsidentitet eller könsuttryck i diskrimineringslagen definieras som en persons identitet eller uttryck i form av kläder, kroppsspråk, beteende eller annat liknande förhållande med avseende på kön. Den föreslagna formuleringen av diskrimineringsgrunden knyter enligt utredningen närmare an till hur grunden brukar beskrivas i internationella dokument. Där används ofta uttrycket ”gender identity”, ibland i kombination med ”gender expression”.

Principiellt innebär ändringen att alla individer ska vara skyddade från diskriminering på grund av könsidentitet eller könsuttryck, oavsett hur könsidentiteten eller könsuttrycket förhåller sig till normen för det kön som tilldelats dem. Det innebär att diskrimineringsgrunden även ska omfatta s.k. cispersoner (i princip personer som har en könsidentitet eller ett könsuttryck som är och alltid har varit i enlighet med normen för den ursprungligen tilldelade könstillhörigheten) när sådana personer blir diskriminerade på grund av sin könsidentitet eller sitt könsuttryck. Ändringen innebär därmed formellt

sett en utvidgning av diskrimineringsgrundens tillämpningsområde. Enligt utredningen är det dock svårt att tro att den utvidgningen skulle kunna få någon större betydelse i praktiken.

Justitiedepartementet har informerat om att betänkandet för närvarande bereds i Regeringskansliet.

Tidigare behandling

Motioner om grundlagsskydd mot diskriminering på grund av könsidentitet och könsuttryck har behandlats av utskottet vid flera tillfällen (se bet. 2002/03:KU26 s. 44 f., 2004/05:KU27 s. 12 f., 2007/08:KU11 s. 53 f. och 2011/12:KU14 s. 16 f). I det sistnämnda betänkandet anförde utskottet att diskrimineringskyddet i 2 kap. RF hade utvidgats till att också gälla sexuell läggning. Utskottet påtalade vidare att frågan huruvida könsidentitet och könsuttryck borde omfattas av målsättningsstadgandet i 1 kap. 2 § RF och av diskrimineringskyddet i 2 kap. RF prövades i samband med förslaget om en reformerad grundlag och att utskottet inte då var berett att förorda ytterligare skydd i detta avseende. Utskottet fann inte skäl till någon annan bedömning och avstyrkte motionerna. Riksdagen beslutade i enlighet med utskottets förslag (prot. 2011/12:95).

Utskottets ställningstagande

I motion 2015/16:2619 yrkande 2 anförs att bestämmelserna i RF om diskriminering borde ges en annan utformning. Utskottet är emellertid inte berett att ställa sig bakom detta krav och avstyrker motionsyrkandet.

Som utskottet tidigare påtalat prövades frågan huruvida könsidentitet och könsuttryck borde omfattas av målsättningsstadgandet i 1 kap. 2 § RF och av diskrimineringskyddet i 2 kap. RF i samband med förslaget om en reformerad grundlag. Utskottet var då inte berett att förorda ytterligare skydd i detta avseende. Utskottet vidhåller detta ställningstagande och avstyrker därför motion 2014/15:190 yrkande 4.

Enligt utskottets uppfattning är bestämmelsen i RF om stöd åt minoriteter väl avvägd. Utskottet avstyrker därmed motion 2015/16:2619 yrkande 3.

Förbud mot slöja i offentliga verksamheter

Utskottets förslag i korthet

Riksdagen avslår ett motionsyrkande om att det ska vara förbjudet för flickor under 15 år att bära slöja i all offentligt anordnad verksamhet. Utskottet vidhåller sitt tidigare ställningstagande.

Jämför reservation 8 (SD).

Motionen

I motion 2015/16:3099 av Carina Herrstedt m.fl. (SD) yrkande 12 begärs ett tillkännagivande om ett förbud för flickor under 15 år att bära slöja i all offentligt anordnad verksamhet. Motionärerna menar att det i alla offentligt anordnade aktiviteter bör vara en självklarhet att motarbeta starka politiska eller religiösa påtryckningar. Slöjan är enligt motionärerna en symbol med ett såväl religiöst som politiskt budskap.

Gällande ordning

Regeringsformen

Varje medborgare är enligt 2 kap. 1 § första stycket 6 RF gentemot det allmänna tillförsäkrad religionsfrihet, dvs. frihet att ensam eller tillsammans med andra utöva sin religion. Religionsfriheten är den enda av de positiva opinionsfriheterna som inte får begränsas genom lag enligt 2 kap. 20 § RF. I en kommentar till RF (Holmberg m.fl. Grundlagarna [1 januari 2015], kommentar till 2 kap. § 1 RF) anförs att detta hänger samman med det sätt på vilket friheten har definierats i grundlagstexten: definitionen syftar uteslutande på vad som är specifikt just för religionsfriheten – att ensam eller tillsammans med andra utöva sin religion. Vidare anförs att begränsningar kan göras av de moment i religionsfriheten som närmast är utflöden av andra friheter, såsom yttrandefriheten, informationsfriheten, mötesfriheten och föreningsfriheten.

Enligt 2 kap. 20 § RF kan bl.a. yttrandefriheten, informationsfriheten, mötesfriheten, demonstrationsfriheten och föreningsfriheten begränsas genom lag. Av 2 kap. 21 § RF följer att begränsningar endast får göras för att tillgodose ändamål som är godtagbara i ett demokratiskt samhälle. Begränsningen får aldrig gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som har föranlett den och inte heller sträcka sig så långt att den utgör ett hot mot den fria åsiktsbildningen såsom en av folkstyrelsens grundvalar. Begränsningen får inte göras enbart på grund av politisk, religiös, kulturell eller annan sådan åskådning.

Europakonventionen

Europakonventionens artikel 9 behandlar tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet. Var och en har, enligt punkt 1, rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet; denna rätt innefattar frihet att byta religion

eller tro och frihet att ensam eller i gemenskap med andra, offentligt eller enskilt, utöva sin religion eller tro genom gudstjänst, undervisning, sedvänjor eller ritualer. Enligt punkt 2 får friheten att utöva sin religion eller tro endast underkastas sådana inskränkningar som är föreskrivna i lag och som i ett demokratiskt samhälle är nödvändiga med hänsyn till den allmänna säkerheten eller till skydd för allmän ordning, hälsa eller moral eller till skydd för andra människors fri- och rättigheter.

Den som tar en tjänst eller en anställning kan anses ha underkastat sig de krav som gäller för tjänsten eller anställningen och som ibland kan inkräkta på möjligheterna till religionsutövning (Danelius, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis*, 5 uppl., 2015, s. 449 f.). Den anställda kan i princip inte under hänvisning till sin religion vägra att utföra uppgifter som normalt ingår i arbetet, och om tjänsten eller anställningen är organiserad så att arbete ska utföras på en dag som för en arbetstagare har särskild religiös betydelse är arbetsgivaren inte nödvändigtvis förpliktad från att avstå från att utkräva arbete på den dagen. Ett motsvarande synsätt bör enligt Danelius tillämpas när det gäller krav på ett visst uppträdande eller en viss klädsel under arbetet. Europadomstolen har i några fall prövat huruvida förbud mot att använda slöja, huvudduk och liknande i vissa situationer har varit förenligt med artikel 9. Det viktigaste avgörandet är, enligt Danelius, *Leyla Sahin mot Turkiet*. Fallet gällde en medicine studerande vid universitetet i Istanbul. Eftersom hon av religiösa skäl insisterade på att bära huvudduk avstängdes hon från föreläsningar och tentamina. Hon varnades för att hon hade brutit mot universitetets regler och suspenderades temporärt från universitetet för att hon hade deltagit i protester mot dessa regler. Europadomstolen konstaterade att det turkiska samhället bygger på sekularism och att bärande av huvudduk på senare år fått karaktären av en politisk fundamentalistisk handling i Turkiet, där det finns rörelser som vill förvandla landet till en islamisk stat. Eftersom universiteten ska främja pluralism, respekt för andras rättigheter och jämställdhet mellan män och kvinnor, var det inte onaturligt att förbjuda bärande av religiösa symboler. Slutsatsen blev att artikel 9 inte hade kränkts genom förbudet mot att bära huvudduk. I målet *Kurtumulus mot Turkiet* ansågs det inte strida mot artikel 9 att en universitetslärare blev föremål för disciplinär bestraffning på grund av att hon trots varning fortsatte att bära huvudduk, och i målet *Dahlab mot Schweiz* ansågs ett förbud för en lärarinna att bära huvudduk under lektioner inte heller strida mot artikel 9. Det franska förbudet mot att på offentlig plats bära en klädsel som döljer ansiktet ansågs i målet *S.A.S. mot Frankrike* inte innebära ett brott mot artikel 9.

Diskrimineringslagen

Enligt 1 kap. 1 § diskrimineringslagen (2008:567) har lagen till ändamål att motverka diskriminering och på andra sätt främja lika rättigheter och möjligheter oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning eller ålder.

Enligt 2 kap. 5 § samma lag gäller att den som bedriver verksamhet som avses i skollagen (2010:800) eller annan utbildningsverksamhet (utbildningsanordnare) inte får diskriminera något barn eller någon elev, student eller studerande som deltar i eller söker till verksamheten. Anställda och uppdragstagare i verksamheten ska likställas med utbildningsanordnaren när de handlar inom ramen för anställningen eller uppdraget.

I förarbetena till diskrimineringslagen (prop. 2007/08:95 s. 196 f.) anfördes om klädsel och liknande att särskilt diskrimineringsgrunden religion eller annan trosuppfattning kan aktualisera frågan om huruvida t.ex. en skolas eller en enskild lärares synpunkter på elevernas klädsel kan ha ett diskriminerande inslag. Klädsel är något som normalt bestäms av individen själv. Utgångspunkten bör vara att utbildningsanordnare ska visa respekt för enskilda deltagares val av klädsel och liknande, särskilt när det är fråga om religiöst betingade uttryck. Ett förbud för t.ex. skolelever att i vissa angivna sammanhang bära en speciell klädsel – något som har blivit aktuellt i fråga om heltäckande slöja, s.k. burka – kan dock godtas även om klädseln har religiös bakgrund, ifall klädseln i enskilda fall väsentligt skulle försvåra kontakten och samspelet mellan lärare och elever eller medföra särskilda risker vid laborationer eller liknande övningar. Ett avsteg från diskrimineringsförbudet bör emellertid i ett sådant sammanhang motiveras av ett syfte som ligger inom ramen för verksamhet som regleras i skollagen.

Promemoria från Skolverket

Skolverket publicerade den 11 januari 2012 en promemoria om elever med heltäckande slöja i skolan.

Skolverket anför att klädsel är något som normalt bestäms av individen själv. Utgångspunkten är att en skolhuvudman ska visa respekt för enskilda elevers val av klädsel och liknande, särskilt när det är fråga om religiöst betingade uttryck. Religionsfriheten, och därmed rätten att bära religiös klädsel, är skyddad genom RF, Europakonventionen och diskrimineringslagen. Bestämmelserna innebär att det inte är möjligt att ha generella förbud mot heltäckande slöja. Förbud i det enskilda fallet för t.ex. skolelever att i vissa angivna sammanhang bära en speciell klädsel kan godtas även om klädseln har religiös eller etnisk eller kulturell bakgrund, ifall klädseln väsentligt skulle försvåra kontakten och samspelet mellan lärare och elever eller medföra särskilda risker vid laborationer eller liknande övningar. Detta framgår av förarbetena till diskrimineringslagen.

Med hänsyn till skolans uppdrag och värdegrund är utgångspunkten enligt promemorian självfallet att alla elever är välkomna till skolan, inklusive elever som bär heltäckande slöja. Det är lärarens ansvar att, med stöd av rektorn, försöka anpassa undervisningen och att ha kompetens att lösa eventuella hinder så att eleven ifråga kan nå målen för utbildningen i varje specifikt fall. Heltäckande slöja kan försvåra kontakten och samspelet mellan lärare och elever, men Skolverket anser att dessa svårigheter i de allra flesta fall ändå bör

kunna övervinnas. I det enskilda fallet finns dock ett utrymme att förbjuda heltäckande slöja och det är läraren som måste avgöra om klädseln väsentligt försvårar kontakten och samspelet mellan lärare och elever och därmed uppfyller kraven för att kunna förbjuda heltäckande slöja. Det kan kanske finnas situationer där interaktionen mellan elever och mellan lärare och elever är särskilt viktig.

Skriftlig fråga

I sitt svar på en skriftlig fråga i januari 2016 (2015/16:651) anförde kultur- och demokratiminister Alice Bah Kuhnke följande:

Richard Jomshof har frågat justitie- och migrationsministern om han delar Lettlands justitieministers och Frankrikes tidigare justitieministers uppfattningar gällande förbud mot heltäckande slöja och om han kan tänka sig att införa ett liknande förbud här i Sverige.

Frågan har överlämnats till mig.

Varje medborgare är, enligt 2 kap. 1 § första stycket 6 regeringsformen, gentemot det allmänna tillförsäkrad religionsfrihet: frihet att ensam eller tillsammans med andra utöva sin religion. Det gäller även enligt Europakonventionen. Friheten att utöva sin religion eller tro får enligt konventionen endast underkastas sådana inskränkningar som är föreskrivna i lag och som i ett demokratiskt samhälle är nödvändiga med hänsyn till den allmänna säkerheten eller till skydd för allmän ordning, hälsa eller moral eller till skydd för andra människors fri- och rättigheter.

Det är också en självklar utgångspunkt att var och en har en frihet att klä sig som hen själv vill utan att påtvingas andras värderingar. Det kan finnas vissa situationer, t.ex. under viss yrkesutövning eller inom utbildningsväsendet, där det kan ha konsekvenser om man t.ex. döljer hela ansiktet. Krav på viss klädsel, eller förbud mot viss klädsel, måste dock alltid begränsas till den situation det gäller, vara motiverat av sakliga skäl och stå i proportion till ändamålet.

Justitiekanslerns beslut den 24 november 2013

Tre kvinnor begärde genom en skrivelse till Justitiekanslern (JK) dels diskrimineringsersättning, dels kränkingsersättning på grund av brott och dels skadestånd för ideell skada. Grunden för yrkandena var att de nekats tillträde till och utvisats från en förhandlingssal i samband med en häktningsförhandling i tingsrätt. JK pekade i sitt beslut den 24 september 2013 på att Justitieombudsmannen på eget initiativ tagit upp ärendet till granskning och på ett tydligt sätt kritiserat beslutet samt förklarat att detta inte kunde ses som ett uttryck för det allmännas inställning. JK konstaterade vidare för sin del att sökandenas konventionsrättigheter åsidosatts och att staten bär ansvaret för detta. Sammantaget ansåg JK att dessa uttalanden och beslut utgjorde tillräcklig kompensation och upprättelse för den kränkning som sökandena utsatts för. Mot den bakgrunden var det inte i detta fall nödvändigt att även ge dem ekonomisk ersättning.

Tidigare behandling

Frågan om rätten att bära burka eller niqab behandlades ingående i betänkande 2009/10:KU27 med anledning av ett motionsyrkande om att utreda tydliga gränser för användningen av burka och niqab i Sverige. I betänkandet redovisade utskottet utförligt för praxis och beslut om inskränkningar i rätten att bära olika klädsel. Utskottet ville framhålla att det var en självklar utgångspunkt att var och en har frihet att klä sig som han eller hon själv vill, utan att påtvingas andras värderingar. Det kan finnas vissa situationer, t.ex. under viss yrkesutövning eller inom utbildningsväsendet, där det kan ha konsekvenser om man döljer hela ansiktet. Krav på viss klädsel, eller förbud mot viss klädsel, måste dock alltid begränsas till den situation det gäller, vara motiverat av sakliga skäl och stå i proportion till ändamålet. En lagstiftning som förbjuder burka och niqab ute i samhället borde enligt utskottets mening inte komma i fråga. Utskottet var inte berett att ställa sig bakom motionen.

I betänkande 2011/12:KU14 behandlades motionsyrkanden om förbud att bära niqab eller burka på allmän plats. Utskottet hänvisade till sin tidigare bedömning och vidhöll att en lagstiftning som förbjuder burka eller niqab ute i samhället inte bör komma i fråga.

Liknande motionsyrkanden behandlades även i betänkande 2013/14:KU14 (s. 17). Utskottet ville liksom tidigare framhålla att det är en självklar utgångspunkt att var och en har en frihet att klä sig som han eller hon själv vill utan att påtvingas andras värderingar. Det kan finnas vissa situationer, t.ex. under viss yrkesutövning eller inom utbildningsväsendet, där det kan ha konsekvenser om man döljer hela ansiktet. Krav på viss klädsel, eller förbud mot viss klädsel, måste dock alltid begränsas till den situation det gäller, vara motiverat av sakliga skäl och stå i proportion till ändamålet. En lagstiftning som förbjuder burka eller niqab ute i samhället eller som förbjuder slöja för barn i vissa verksamheter bör inte komma i fråga, anförde utskottet och avstyrkte motionsyrkandena. I betänkandet finns en reservation när det gäller förbud mot slöja i offentliga verksamheter (SD). Riksdagen beslutade i enlighet med utskottets förslag (prot. 2013/14:99).

Utskottets ställningstagande

Utskottet vidhåller sin uppfattning att det är en självklar utgångspunkt att var och en har en frihet att klä sig som han eller hon själv vill utan att påtvingas andras värderingar, men att det kan finnas vissa situationer, t.ex. under viss yrkesutövning eller inom utbildningsväsendet, där det kan ha konsekvenser om man döljer hela ansiktet. I enlighet med vad utskottet tidigare uttalat bör emellertid en lagstiftning som förbjuder burka eller niqab ute i samhället eller som förbjuder slöja för barn i vissa verksamheter inte komma i fråga. Utskottet avstyrker motion 2015/16:3099 yrkande 12.

En värdekommission

Utskottets förslag i korthet

Riksdagen avslår motionsyrkanden om att inrätta en värdekommission. Utskottet vidhåller sina tidigare ställningstaganden.

Jämför reservation 9 (KD).

Motionerna

I motion 2014/15:1605 av Tuve Skånberg och Mikael Oscarsson (båda KD) och kommittémotion 2015/16:2683 av Tuve Skånberg m.fl. (KD) föreslås tillkännagivanden om att inrätta en värdekommission för att stimulera samtalet om värden. Motionärerna menar att en diskussion om etik och människovärde är viktigt för att skapa ett människovänligt och demokratiskt samhälle.

Tidigare behandling

Utskottet har tidigare i ett flertal betänkanden avstyrkt yrkanden om att inrätta en värdekommission för att stimulera en bred offentlig debatt om människovärdet och de mänskliga fri- och rättigheterna (se bl.a. betänkandena 2008/09:KU17, 2009/10:KU7, 2011/12:KU14 och senast betänkande 2013/14:KU14). I det sistnämnda betänkandet anförde utskottet (s. 21 f.) att det liksom tidigare ansåg att en diskussion kring etik och människovärde är av centralt värde och att värdegrundsarbete är viktigt i all mänsklig verksamhet. Utskottet ansåg dock inte att det finns något skäl till ett tillkännagivande om att stimulera debatten om värden eller om att stärka den ekonomiska etiken. Riksdagen beslutade i enlighet med utskottets förslag (prot. 2013/14:99).

Utskottets ställningstagande

Utskottet anser liksom tidigare att en diskussion kring etik och människovärde är av centralt värde och att värdegrundsarbete är viktigt i all mänsklig verksamhet. Utskottet anser dock inte att det finns något skäl till ett tillkännagivande i frågan. Utskottet avstyrker motionerna 2014/15:1605 och 2015/16:2683.

Rätten till liv

Utskottets förslag i korthet

Riksdagen avslår motionsyrkanden om rätten till liv. Utskottet vidhåller sina tidigare ställningstaganden.

Jämför reservation 10 (KD).

Motionen

I motionerna 2014/15:1628 av Tuve Skånberg och Mikael Oscarsson (båda KD) yrkande 1 och 2014/15:2990 av Emma Henriksson (KD) yrkande 1 begärs tillkännagivanden om att rätten till liv ska fastställas i grundlag. Motionärerna anför att rätten till liv är den mest grundläggande mänskliga rättighet som alla andra mänskliga rättigheter bygger på. FN:s konvention om mänskliga rättigheter slår fast att var och en har rätt till liv, frihet och personlig säkerhet. Denna grundläggande mänskliga rättighet bör enligt motionärerna ingå i grundlagarna genom ett tillägg i 1 kap. 2 § RF.

Gällande ordning

I 1 kap. 2 § första stycket RF anges att den offentliga makten ska utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet.

I 2 kap. 4 § RF anges att dödsstraff inte får förekomma.

I artikel 3 i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna anges följande: ”Var och en har rätt till liv, frihet och personlig säkerhet”. Enligt artikel 6 i konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter ska rätten till liv skyddas genom lag. I samma artikel anges att ingen får godtyckligt berövas sitt liv. Europakonventionens artikel 2 innehåller liknande bestämmelser om rätten till liv. I protokoll nr 6 och 13 till konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna föreskrivs att dödsstraff ska avskaffas.

Artikel 2 i Europakonventionen ålägger staterna förpliktelser av olika slag (Danelius, Mänskliga rättigheter i europeisk praxis, femte upplagan, 2015, s. 61 f.). De måste avhålla sig från uppsåtligt dödande (utom i de speciella situationer som anges i artikeln). Men de har också enligt Danelius en mera allmän förpliktelse att skydda rätten till liv. Ett brott mot denna förpliktelse kan föreligga om polis eller militär hanterar vapen på ett vårdslöst sätt och på så vis dödar en person eller om en person omkommer till följd av annat vårdslöst handlande från myndigheternas sida. Enligt artikel 2 krävs också att staten skyddar rätten till liv genom positiva åtgärder, t.ex. genom att utfärda lagbestämmelser som skyddar människors liv och genom att vid behov vidta skyddsåtgärder i enskilda fall. I förpliktelsen ingår också att, när någon har dött under oklara omständigheter, utreda dödsfallet. Av särskild vikt är sådana utredningar när misstankar riktas mot polis, militär eller annan myndighet.

Enligt ordalydelsen i artikel 2 i konventionen är det envars rätt till liv som skyddas. Danelius skriver följande (a.a. s. 76 f.):

Det är en omstridd fråga om skyddet enligt artikeln uppkommer först genom födelsen eller om artikeln skall anses i viss utsträckning ge skydd även åt det ofödda fostret. I Boso mot Italien hade en kvinna undergått abort, och det ofödda barnets far gjorde gällande att artikel 2 härigenom hade kränkts. Europadomstolen lämnade öppet om fostret i vissa hänseenden skyddas enligt artikel 2 och framhöll att varje konventionsstat under alla förhållanden har stor frihet att utforma sin abortlagstiftning och att det i det aktuella fallet inte kunde vara fråga om ett brott mot artikel 2. Liknande frågor har ställts i tidigare mål vid Kommissionen men även där lämnats obesvarade (mål 8416/78 mot Förenade kungariket och 17004/90 mot Norge).

Inför Europadomstolen uppkom frågan om skyddet för det ofödda barnet också i Vo mot Frankrike (stor kammare). Bakgrunden var att det på ett sjukhus hade skett en förväxling av två kvinnor med liknande namn med påföljd att klaganden Vo hade felbehandlats på ett sätt som gjort abort nödvändig. Den franska kassationsdomstolen hade funnit att det inte rört sig om vållande till annans död, eftersom fostret inte var en person. Europadomstolen konstaterade att det inte fanns någon enhetlig europeisk uppfattning om när det liv börjar som skyddas av artikel 2 och att det i de flesta konventionsstater är en öppen fråga om ett foster skyddas av denna artikel. Något brott mot artikel 2 var det i vart fall inte fråga om. Även om artikeln var tillämplig i det aktuella fallet, hade Vo nämligen enligt Europadomstolens mening haft ett tillräckligt rättsskydd för sitt ofödda barn enligt fransk rätt. Hon hade haft rimliga utsikter till framgång om hon, i stället för att försöka få läkaren åtalad för brott, hade väckt skadeståndstalan under påståendet att läkaren handlat vårdslöst, och detta var tillräckligt för att motsvara kraven i artikel 2. Inte heller i Mehmet Sentürk mot Turkiet, som gällde en gravid kvinnas död till följd av medicinsk felbehandling på ett sjukhus, fann Europadomstolen det nödvändigt att ta ställning till om det ofödda barnet hade en rätt enligt artikel 2.

Även när det gäller livets slut kan det enligt Danelius (s. 76 f.) uppstå frågor om hur långt konventionsskyddet sträcker sig. De svåra etiska frågorna om dödshjälp har nära anknytning till skyddet av rätten till liv, men någon rätt att dö kan inte anses inbegripen i den genom artikel 2 skyddade rätten till liv. Detta har enligt Danelius bekräftats i Europadomstolens mål Pretty mot Förenade kungariket, där en svårt sjuk kvinna inte fick gehör för sin uppfattning att förbudet för hennes man enligt engelsk rätt att hjälpa henne göra slut på sitt liv stred mot artikel 2. I Lambert m.fl. mot Frankrike (stor kammare) fann däremot Europadomstolen att avbrytande av tillförsel av vätska och näring till en man som vid en trafikolycka drabbats av svår skallskada och som därefter under lång tid befunnit sig i ett vegetativt tillstånd med låg medvetandegrad inte skulle strida mot artikel 2.

Tidigare behandling

Utskottet har behandlat motioner om rätten till liv vid flera tillfällen (se bet. 2001/02:KU15, 2003/04:KU12 och 2013/14:KU14). I betänkande 2001/02:KU15 hänvisade utskottet till Fri- och rättighetskommittén som 1993

fann att den befintliga lagstiftningen väl motsvarade de krav som kan ställas i en rättsstat och att rätten till liv genom Europakonventionens inkorporering kom till ett positivt uttryck i svensk lagstiftning.

Våren 2004 avstyrkte utskottet en motion om att rätten till liv skulle införas i RF (bet. 2003/04:KU12). Utskottet hänvisade till sitt ställningstagande våren 2002 i betänkande 2001/02:KU15.

I bet. 2013/14:KU14 behandlade utskottet återigen motioner om att rätten till liv skulle införas i RF. Utskottet vidhöll sina tidigare ställningstaganden och fann inte något skäl att föreslå en ny lagstiftning om rätten till liv (s. 21 f.). Riksdagen beslutade i enlighet med utskottets förslag (prot. 2013/14:99).

Utskottets ställningstagande

Utskottet vidhåller sina tidigare ställningstaganden och finner inte något skäl att föreslå en ny lagstiftning om rätten till liv. Därmed avstyrker utskottet motionerna 2014/15:1628 yrkande 1 och 2014/15:2990 yrkande 1.

Ett tredje kön

Utskottets förslag i korthet

Riksdagen avslår motionsyrkanden om ett tredje kön. Utskottet vidhåller sitt tidigare ställningstagande.

Jämför reservationerna 11 (V) och 12 (L).

Motionerna

I motion 2014/15:509 av Susanne Eberstein och Kristina Nilsson (båda S) yrkas ett tillkännagivande om en tredje könstillhörighet. Motionärerna anför att det finns barn som föds med oklar könsidentitet och att det finns vuxna som inte identifierar sig som vare sig man eller kvinna, men att alla måste ha rätt till en egen identitet. Ett tredje kön har införts i bl.a. Tyskland och Australien. Motionärerna konstaterar att det finns vissa problem med att införa ett tredje kön, t.ex. när det gäller könsmarkörerna i personnumret eftersom de är en viktig källa för information och statistik om ojämställdhet, men anser sammanfattningsvis att det är viktigt att frågan om ett tredje kön ses över.

Liknande yrkanden framförs i motionerna 2015/16:868 av Alexandra Völker (S), 2014/15:1685 av Anders Schröder m.fl. (MP), partimotion 2015/16:49 av Jonas Sjöstedt m.fl. (V) yrkande 1 och partimotion 2015/16:2786 av Jan Björklund m.fl. (FP) yrkande 10.

Gällande ordning

Folkbokföringslagen

Av 18 § folkbokföringslagen (1991:481) framgår att för varje folkbokförd person fastställs ett personnummer som identitetsbeteckning. Personnumret innehåller födelsetid, födelsenummer och kontrollsiffror. Födelsenumret består av tre siffror och är udda för män och jämnt för kvinnor.

Fastställande av könstillhörighet

I vissa fall kan en persons könstillhörighet sådan den framgår av folkbokföringen ändras i enlighet med bestämmelserna i lagen (1972:119) om fastställande av könstillhörighet i vissa fall. Således anges i lagen (1 §) att en person ska efter egen ansökan få fastställt att han eller hon har en annan könstillhörighet än den som framgår av folkbokföringen, om han eller hon

1. sedan en lång tid upplever att han eller hon tillhör det andra könet
2. sedan en tid uppträder i enlighet med denna könsidentitet
3. måste antas komma att leva i denna könsidentitet även i framtiden
4. har fyllt 18 år.

Vidare anges i 2 § att en person ska efter ansökan få fastställt att han eller hon har en annan könstillhörighet än den som framgår av folkbokföringen, om

1. han eller hon har en medfödd avvikelse i könsutvecklingen
2. en ändring av könstillhörigheten är
  - a. förenlig med utvecklingen av könsidentiteten
  - b. mest förenlig med sökandens kroppsliga tillstånd.

Diskrimineringslagen

I diskrimineringslagen (2008:567) avses med kön man och kvinna (1 kap. 5 §). I förarbetena till lagen (prop. 2007/08:95 s. 112 f.) anges att regeringens utgångspunkt är att det rättsligt sett finns två kön – man och kvinna. Regeringen anför att diskrimineringskommittén hade föreslagit att kön skulle definieras som ”det biologiska kön som registrerats för en person vid födelsen eller det kön som senare fastställs för henne eller honom”. Bakgrunden synes vara det faktum att ett nyfött barn i Sverige i allmänhet tilldelas ett personnummer enligt bestämmelserna i folkbokföringslagen (1991:481). Ett problem med kommitténs förslag till definition var enligt regeringen att inte alla som borde kunna åberopa diskrimineringsförbudet folkbokförs i landet. Till exempel är barn vars föräldrar inte är folkbokförda i landet, samt asylsökande och turister eller andra tillfälliga besökare i landet inte folkbokförda enligt bestämmelserna i folkbokföringslagen. Det går därmed inte att låta ”det biologiska kön som registrerats” ligga till grund för vad som menas med kön. Regeringen såg vidare ett värde i att definitionen av kön är enkel och tydlig och ansåg att det för diskrimineringslagens ändamål borde

vara tillräckligt att ange, till en början, att det med kön avses ”att någon är kvinna eller man”.

Utredningen om åldersgränsen för fastställelse av ändrad könstillhörighet

Utredningen om åldersgränsen för fastställelse av ändrad könstillhörighet överlämnade i december 2014 betänkandet Juridiskt kön och medicinsk könskorrigering (SOU 2014:91). I betänkandet föreslås bl.a. att könstillhörighetslagen upphävs och ersätts av två nya lagar: en lag om ändring av juridiskt kön och en lag om tillståndsprövning av ingrepp i könsorganen och avlägsnande av könskörtlarna. Lagen om ändring av juridiskt kön ska reglera förutsättningarna för en ändring av en persons juridiska kön i folkbokföringen, som innebär att en person tilldelas ett nytt personnummer. Utgångspunkten är att den som så önskar ska ha möjlighet att ändra sitt juridiska kön. Utredningens bedömning är att unga som har fyllt 15 år själva ska kunna ansöka om ändring av juridiskt kön.

Enligt uppgift från Socialdepartementet bereds betänkandet för närvarande i Regeringskansliet.

Tidigare behandling

I februari 2011 behandlade skatteutskottet ett motionsyrkande om att införa ett tredje kön (bet. 2010/11:SkU20 s. 47 f.). När det gällde folkbokföringen av transpersoner och intersexuella samt den föreslagna möjligheten att ange ytterligare ett kön anförde skatteutskottet att det till att börja med borde framhållas att folkbokföringen i dag inte innehåller någon uppgift om kön. Däremot har personnumret sedan gammalt en utformning som anknyter till personen genom att det dels utgörs av födelsedata, dels innehåller uppgift om kön. Uppgiften om kön har sin grund i kraven på könsuppdelad statistik i olika sammanhang. Vidare anförde skatteutskottet att personnumrets uppgift är att vara unikt för en person. Numren ska inte återanvändas, och det ska i princip inte gå att byta nummer. Kopplingen till födelsedatum och kön utgör här ett problem eftersom ett personnummer måste bytas om det visar sig att någon av dessa uppgifter om den enskilde är felaktig eller har ändrats. Ett grundläggande problem med personnumren är att antalet tillgängliga nummer är för litet. Utredningen om personnummer och samordningsnummer har därför utrett en rad möjliga förändringar, bl.a. att slopa kopplingen till kön. Detta alternativ ger inga nya nummer, men ökar flexibiliteten i användningen. Ett könlöst personnummer innebär nackdelar för statistik och forskning men har fördelen att det inte pekar ut en persons kön och att det inte behöver ändras efter ett könsbyte. Den lösning som till sist valdes innebär att kopplingen till födelsedatumets dagsuppgift släpptes.

Skatteutskottet kunde konstatera att användningen av personnumret som bärare av information om födelseid och kön är problematisk och att kravet på

en ökning av antalet tillgängliga nummer inom ramen för det nuvarande formatet redan har gjort att delar av denna koppling har behövt släppas. En ökning av antalet kön kan därför inte rymmas inom det nuvarande personnumret, utan förutsatte enligt utskottet en omläggning där könet i stället anges som en särskild uppgift. Med en sådan omläggning kan personnumren inte längre användas för könsuppdelad statistik. Det handlar således om en förhållandevis genomgripande förändring som ställer nya krav på alla som använder personnumrets könsuppgift för statistik etc. Utskottet var inte berett att tillstyrka en förändring av denna innebörd och avstyrkte motionsyrkandet.

Våren 2012 behandlade konstitutionsutskottet ett liknande motionsyrkande som det som skatteutskottet behandlat (bet. 2011/12:KU14). Konstitutionsutskottet ansåg i likhet med skatteutskottet att den omläggning av personnumren som krävs för att införa ett tredje kön är en förhållandevis genomgripande förändring som ställer nya krav t.ex. för dem som använder personnumrens könsuppgift för statistik (s. 45). Utskottet var inte berett att ta något initiativ med anledning av motionsyrkandet, som därmed avstyrktes. I betänkandet finns i denna del en reservation (V). Riksdagen beslutade i enlighet med utskottets förslag (prot. 2011/12:95).

Våren 2015 behandlade skatteutskottet ett motionsyrkande om att se över möjligheterna att ta bort könsbestämningen i personnummer (bet. 2014/15:SkU20 s. 55 f.). Utskottet anförde att uppgiften om kön har sin grund i kraven på könsuppdelad statistik. Ett könsneutralt personnummer skulle innebära att uppgiften om kön måste tas fram på annat sätt. Skatteutskottet var inte berett att tillstyrka en sådan omläggning och avstyrkte därför motionsförslaget. Skatteutskottet anförde vidare att den som har bytt kön också har möjlighet att byta personnummer. Utskottet hänvisade också till de förslag som lämnats i betänkande Juridiskt kön och medicinsk könskorrigering (SOU 2014:91). Riksdagen beslutade i enlighet med utskottets förslag (rskr. 2014/15:169).

Skatteutskottet har helt nyligen återigen behandlat motionsyrkanden om könsneutrala personnummer (bet. 2015/16:SkU20 s. 53 f.). Utskottet var inte heller vid detta tillfälle berett att tillstyrka en sådan omläggning som könsneutrala personnummer skulle innebära och påpekade att den som har bytt kön också har möjlighet att byta personnummer. Riksdagen följde utskottets förslag (prot. 2015/16:77).

Utskottets ställningstagande

Utskottet anser liksom tidigare att den omläggning av personnumren som krävs för att införa ett tredje kön är en förhållandevis genomgripande förändring som ställer nya krav, t.ex. för dem som använder personnumrens könsuppgift för statistik. Utskottet är inte berett att ta något initiativ med anledning av motionsyrkandena och avstyrker motionerna 2014/15:509, 2014/15:1685, 2015/16:868, 2015/16:49 yrkande 1 och 2015/16:2786 yrkande 10.

Mänskliga rättigheter i EU

Utskottets förslag i korthet

Riksdagen avslår motioner om mänskliga rättigheter i EU. Utskottet hänvisar till det nyligen inrättade ramverket för att stärka rättsstaten och den årliga dialogen om rättsstatsfrågor samt till pågående förhandlingsarbete i EU.

Jämför reservationerna 13 (M) och 14 (L).

Motionen

I motion 2015/16:2206 av Börje Vestlund m.fl. (S) yrkande 4 begärs ett tillkännagivande om åtgärder mot de medlemmar i EU som inte respekterar hbt-personers mänskliga rättigheter. Motionärerna anför att hbt-personers mänskliga rättigheter motarbetas i vissa EU-länder. Sverige måste enligt motionärerna använda sitt medlemskap i EU och sin informella makt till att påverka medlemsländerna så att homofobiska värderingar motverkas. Sverige bör kräva att kommissionen använder sig av de legala möjligheter som EU:s stadga erbjuder exempelvis när det gäller att hänskjuta ärenden till EU-domstolen.

I motion 2015/16:2332 av Karin Enström m.fl. (M) yrkande 8 begärs ett tillkännagivande om att införa ett system med löpande oberoende revision av situationen för mänskliga rättigheter och den demokratiska statusen i medlemsländerna, med möjlighet till sanktioner vid allvarliga avvikelser. Motionärerna anför att en förutsättning för samarbete mellan EU:s medlemsstater på det rättsliga området är att alla länder i samarbetet uppfyller högt ställda krav på rättssäkerhet. Motionärerna konstaterar att nivån i varje medlemsstat i fråga om respekten för mänskliga rättigheter och demokratisk status visserligen prövas vid respektive stats anslutning till EU, men anser att en sådan prövning bör ske löpande genom någon form av återkommande oberoende revision där medlemsländerna granskas och där det finns möjligheter till sanktioner vid allvarliga avvikelser.

I partimotion 2015/16:2261 av Jan Björklund m.fl. (FP) yrkande 8 begärs ett tillkännagivande om en kraftfullare rättighetsmekanism. Motionärerna anför att respekten för de mänskliga rättigheterna behöver stärkas och att de därför välkomnar det förslag om en s.k. rättighetsmekanism som EU-kommissionen lagt fram. De anser dock att förslaget är tandlöst och att det saknar de sanktionsmöjligheter som krävs för att göra mekanismen effektiv. EU bör enligt motionärerna offentliggöra årliga rapporter om hur medlemsländerna respekterar unionens grundläggande värden. Vidare bör det genomföras regelbundna tematiska utvärderingar för var och en av de grundläggande rättigheterna i EU:s rättighetsstadga. Motionärerna vill ge kommissionen möjlighet att dra ett medlemsland inför EU-domstolen för brott mot artikel 2 i Lissabonfördraget. Kommissionen ska också kunna föreslå

kännbara sanktioner, i form av exempelvis frysning av EU-stöd eller använda möjligheten att dra in rösträtten i rådet. Slutligen anser motionärerna att s.k. fundamental rights officers med uppgift att bevaka grundläggande värden bör tillsättas på varje kommissionskontor i medlemsländerna.

Även i kommittémotion 2014/15:1610 av Birgitta Ohlsson m.fl. (FP) begärs ett tillkännagivande om att verka för att en rättighetsmekanism inrättas i EU. Motionärerna anför att EU i dag saknar verktyg för att snabbt och effektivt följa upp överträdelser som inte innebär ett direkt brott mot direktiv och förordningar i EU:s lagstiftning. Motionärerna pekar på att Lissabonfördragets artikel 7 visserligen gör det möjligt att vidta åtgärder mot medlemsstater som bryter mot EU:s grundläggande värden, men att det är en hög tröskel för att tillämpa bestämmelsen. EU-länderna har dessutom varit ovilliga att kritisera varandra, menar motionärerna. Det är därför mycket angeläget att en verkningsfull rättighetsmekanism snarast kommer på plats, som dels ska övervaka och säkerställa att medlemsstaterna fullt ut respekterar mänskliga rättigheter enligt Lissabonfördraget och de s.k. Köpenhamnskriterierna, dels ge kommissionen möjlighet att agera mot medlemsländer som kränker mänskliga rättigheter eller rättsstatsprincipen.

I kommittémotion 2015/16:1482 av Fredrik Malm m.fl. (FP) yrkande 7 begärs ett tillkännagivande om att stärka EU:s granskning av hur medlemsstaterna lever upp till mänskliga rättigheter. Motionärerna anför att sanktioner måste införas för dem som sviker EU:s grundläggande värden.

Gällande rätt

I artikel 2 i fördraget om europeiska unionen föreskrivs att unionen ska bygga på värdena respekt för människans värdighet, frihet, demokrati, jämlikhet, rättsstaten och respekt för de mänskliga rättigheterna, inklusive rättigheter för personer som tillhör minoriteter. Dessa värden ska vara gemensamma för medlemsstaterna i ett samhälle som kännetecknas av mångfald, icke-diskriminering, tolerans, rättvisa, solidaritet och principen om jämställdhet mellan kvinnor och män.

Av artikel 7 i samma fördrag följer vidare att rådet under vissa omständigheter får slå fast att det finns en klar risk för att en medlemsstat allvarligt åsidosätter värden som anges i artikel 2. Innan detta slås fast ska rådet höra den berörda medlemsstaten och får i enlighet med samma förfarande framföra rekommendationer till denna stat. Det följer vidare av artikeln att Europeiska rådet på förslag från en tredjedel av medlemsstaterna eller från Europeiska kommissionen och efter Europaparlamentets godkännande, samt efter att ha uppmanat den ifrågavarande medlemsstaten att framföra sina synpunkter, enhälligt får slå fast att en medlemsstat allvarligt och ihållande åsidosätter värden som anges i artikel 2. Rådet, som ska fatta beslut med kvalificerad majoritet, får därefter besluta om att tillfälligt upphäva vissa av de rättigheter som den ifrågavarande medlemsstaten har till följd av tillämpningen av fördragen, inbegripet rösträtten i rådet för företrädaren för

den medlemsstatens regering. Rådet ska då beakta de möjliga följder som ett sådant tillfälligt upphävande kan få för fysiska och juridiska personers rättigheter och skyldigheter.

EU:s rättighetsstadga beskriver de fri- och rättigheter som EU erkänner att varje människa har. Det handlar till exempel om tanke-, religions-, yttrande- och mötesfrihet, rätt till ett skyddat privatliv och barns rätt till skydd och omvårdnad. Stadgan är till stor del en sammanfattning av de rättigheter som redan finns inom EU genom fördragen och EU-domstolens praxis.

Av artikel 258 fördraget om Europeiska unionens funktionssätt (EUF-fördraget) framgår följande:

Om kommissionen anser att en medlemsstat har underlåtit att uppfylla en skyldighet enligt fördragen, ska kommissionen avge ett motiverat yttrande i ärendet efter att ha givit den berörda staten tillfälle att inkomma med sina synpunkter. Om den berörda staten inte rättar sig efter yttrandet inom den tid som angivits av kommissionen, får denna föra ärendet vidare till Europeiska unionens domstol.

Ramverk för att stärka rättsstaten

I mars 2014 presenterade kommissionen ett meddelande om inrättande av ett nytt ramverk i EU för att stärka rättsstaten (se faktapromemoria 2013/14:FPM 73). Syftet med ramverket är att göra det möjligt för kommissionen att finna en lösning med en berörd medlemsstat för att avvärja systematiska och allvarliga hot mot rättsstatsprincipen. Ramverket kompletterar överträdelseförfarandet enligt artikel 258 i EUF-fördraget och mekanismerna i artikel 7 i EU-fördraget och ska bestå av en process i tre steg: kommissionens bedömning, rekommendation och uppföljning. Ramverket presenterades vid rådets (allmänna frågor) möte den 18 mars 2014. Sverige välkomnade ramverket och dess övergripande utformning.

Under hösten 2014 diskuterade rådet (allmänna frågor) på det italienska ordförandeskapets initiativ hur rådet kunde utveckla sitt eget arbete för att stärka rättsstaten, parallellt med kommissionens ansvar som väktare av fördragen. Vid rådets möte i december 2014 antogs rådsslutsatser om att rådet ska hålla en årlig dialog om rättsstatsfrågor för att bidra till gemensam förståelse av efterlevnad av rättsstaten. Dialogen i rådet ska baseras på objektivitet, icke-diskriminering och likabehandling av alla medlemsstater och utformas så att de drar nytta av andra EU-institutioners och internationella organisationers instrument och expertis. Den årliga dialogen kan kompletteras med tematiska diskussioner. Erfarenheterna av dialogerna ska utvärderas i slutet av 2016.

Förslag till rådsslutsatser om bl.a. hbt-personers rättigheter

Den 8 januari 2016 presenterade det nederländska ordförandeskapet ett förslag till rådsslutsatser med rubriken Strategiskt åtagande för jämställdhet och åtgärder för att främja hbt-personers rättigheter. Ordförandeskapets syfte med

rådsslutsatserna är att sätta hbt-frågorna på rådets dagordning. Vid rådets möte den 7 december 2015 presenterade kommissionen en handlingsplan för att stärka hbt-personers rättigheter. Nederländerna vill med slutsatserna uppmärksamma dessa frågor och uppmana kommissionen att uppfylla och implementera åtgärderna i handlingsplanen. I slutsatserna konstateras också att EU:s rättighetsstadga anger att unionen ska motverka all ojämlikhet och diskriminering, men att studier visar att hbt-personer utsätts för omfattande diskriminering. Kommissionen uppmanas att fortsätta följa upp utvecklingen och att genomföra handlingsplanen.

Förslaget till rådsslutsatser var föremål för överläggning i arbetsmarknadsutskottet den 2 februari 2016. Den svenska regeringens ståndpunkt var följande (se protokoll 2015/16:17 och överläggningspromemoria 2015/16:1285):

Regeringen välkomnar att ordförandeskapet presenterar rådsslutsatser på hbt-området, då dessa frågor har begränsad synlighet på EU:s dagordning och därför behöver lyftas. Regeringen anser dock att det tydligare borde återspeglas i slutsatserna att hbt-personer omfattas av de mänskliga rättigheterna och att det också skarpare borde framgå att EU kommissionen måste leverera på den nyligen antagna handlingsplanen. [...] Givet vikten av att synliggöra hbt-frågorna kan regeringen ställa sig bakom ordförandeskapets förslag till rådsslutsatser om både jämställdhet och hbt.

Vid arbetsmarknadsutskottets sammanträde konstaterades att det fanns en majoritet för regeringens ståndpunkt i enlighet med överläggningspromemorian.

Enligt uppgift från Kulturdepartementet är avsikten att slutsatserna ska kunna antas som ordförandeskapets slutsatser i juni 2016.

Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter

Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter (FRA) är en av EU:s decentraliserade myndigheter och har till uppgift att bistå EU:s institutioner och medlemsländerna med stöd och sakkunskap i fråga om de grundläggande rättigheterna. Enligt artikel 6 i EU-fördraget ska unionen erkänna de rättigheter, friheter och principer som fastställs i Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna och såsom de garanteras i den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. FRA samlar bl.a. in och analyserar data och publicerar årliga rapporter om utvecklingen vad gäller grundläggande rättigheter. FRA publicerar även tematiska rapporter och kan på begäran av EU:s institutioner lämna ett yttrande i en specifik fråga.

Handlingsplan för mänskliga rättigheter och demokrati

Europeiska unionens råd antog i juli 2015 en ny handlingsplan för mänskliga rättigheter och demokrati för tidsperioden 2015–2019.

Internationell granskning

Eftersom EU:s medlemsländer har tillträtt flera internationella organisationers konventioner om mänskliga rättigheter är ländernas regeringar skyldiga att med intervaller på mellan ett och fem år rapportera till respektive organisation om genomförandet av konventionsbestämmelserna. Nedan följer en kort beskrivning av de olika organisationernas granskning.

Europarådet

Efterlevnaden av Europakonventionen kontrolleras genom att Europadomstolen kan pröva klagomål från enskilda om kränkningar av Europakonventionen. För fyra andra centrala konventioner har kommittéer av oberoende experter etablerats. Kommittéernas uppdrag är att övervaka att staterna skyddar och respekterar rättigheterna i de konventioner de ratificerat.

Med undantag för Europeiska konventionen till förhindrande av tortyr och omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning, är de stater som har tillträtt en av dessa konventioner skyldiga att med regelbundna intervaller på mellan två och fem år rapportera till kommittén om genomförandet av konventionsbestämmelserna på nationell nivå. För tortyrkonventionen gäller i stället att dess kommitté anordnar besök på platser där frihetsberövade personer befinner sig för att bedöma hur dessa behandlas. Efter varje besök sänder kommittén en rapport till den berörda staten med sina observationer, rekommendationer och uppföljande frågor.

Även Europarådets kommission mot rasism och intolerans (ECRI) genomför landsbesök och presenterar därefter rapporter med rekommendationer till medlemsländerna. ECRI grundar inte sitt arbete på någon specifik konvention men har i uppgift att bekämpa rasism, främlingsfientlighet och diskriminering på grund av etnicitet m.m. utifrån bl.a. den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna.

FN:s råd för mänskliga rättigheter

FN:s råd för mänskliga rättigheter (MR-rådet) granskar regelbundet situationen för mänskliga rättigheter i alla FN:s medlemsstater genom s.k. Universal Periodic Reviews. Varje år granskas 48 länder. Detta innebär att varje stat granskas vart fjärde år. Länder som är medlemmar i MR-rådet granskas någon gång under sin mandatperiod.

FN:s konventionskommittéer

Sverige har tillträtt sju centrala FN-konventioner om mänskliga rättigheter. För var och en av konventionerna har en kommitté av oberoende experter etablerats. Kommittéernas uppdrag är att övervaka att staterna skyddar och respekterar rättigheterna i de konventioner de ratificerat.

Utskottets ställningstagande

Utskottet vill när det gäller EU:s medlemsländers respekt för mänskliga rättigheter framhålla att värnandet av de mänskliga rättigheterna och människors demokratiska delaktighet är hörnstenar som ska genomsyra arbetet i såväl EU som globalt. Det är därför positivt att ett ramverk inrättats i EU för att stärka rättsstaten. Utskottet ser likaså positivt på att rådet (allmänna frågor) ska hålla en årlig dialog om rättsstatsfrågor. Utskottet noterar vidare att erfarenheterna av dialogerna ska utvärderas i slutet av 2016. Utskottet är mot denna bakgrund inte berett att göra något tillkännagivande i frågan. Motionerna 2014/15:1610, 2015/16:1482 yrkande 7, 2015/16:2261 yrkande 8 och 2015/16:2332 yrkande 8 avstyrks.

Utskottet instämmer i vad som anförs i motion 2015/16:2206 yrkande 4 om vikten av att alla medlemmar i EU respekterar hbt-personers mänskliga rättigheter. Det är därför med tillfredsställelse som utskottet noterar det förslag till rådsslutsatser om bl.a. hbt-personers rättigheter som för närvarande förhandlas i EU. Med hänsyn till det pågående förhandlingsarbetet anser utskottet inte att det finns någon anledning att göra ett tillkännagivande till regeringen. Motionsyrkandet avstyrks.

Rätten till domstolsprövning

Utskottets förslag i korthet

Riksdagen avslår en motion om att införa en lag om rätt till domstolsprövning.

Motionen

I motion 2014/15:811 av Robert Hannah och Said Abdu (båda FP) föreslår motionärerna att möjligheten att införa en lag om rätt till prövning av civila rättigheter och skyldigheter enligt svensk lag, EU:s rättighetsstadga eller Europakonventionen utreds. Ett tillkännagivande yrkas med detta innehåll. Motionärerna anför att sedan Europadomstolen inrättades har den svenska rättsordningen tagit stora steg framåt i det faktiska försäkrandet av fri- och rättigheter. Trots det finns det inte någon uttrycklig rätt till domstolsprövning av civila rättigheter och skyldigheter i grundlagen. Vid den senaste grundlagsreformen valde riksdagen att inte införa en sådan grundlagsregel, trots att flera remissinstanser ansåg att det kunde behövas. Motionärerna anför att regelsystemet när det gäller rätten till domstolsprövning inför förvaltningsdomstolar är både omfattande och komplicerat. Dessutom kan enskilda vända sig till allmän domstol för att få förvaltningsbeslut prövade enligt vissa regler i rättegångsbalken. Slutligen anføres att det över huvud taget inte finns någon reglering av rätten till domstolsprövning enligt svensk lag om den enskilde hävdar att en lag genom dess utformning kränker ens rättigheter. Sammanfattningsvis anser motionärerna att det för att stärka enskilda individers möjlighet att hävda sina civila rättigheter och skyldigheter är rimligt

att införa en generell lag som ger rätt till en prövning av civila rättigheter och skyldigheter samt grundläggande fri- och rättigheter gentemot statsmakten.

Gällande ordning

I 2 kap. 11 § RF föreskrivs att en domstol inte får inrättas för en gärning som redan har begåtts eller för en viss tvist eller i övrigt för ett visst mål. Vidare anges att en rättegång ska genomföras rättvist och inom skälig tid samt att förhandling vid domstol ska vara offentlig.

I artikel 6.1 Europakonventionen stadgas följande:

Var och en skall, vid prövningen av hans civila rättigheter och skyldigheter eller av en anklagelse mot honom för brott, vara berättigad till en rättvis och offentlig förhandling inom skälig tid och inför en oavhängig och opartisk domstol, som upprättats enligt lag. Domen skall avkunnas offentligt, men pressen och allmänheten får utestängas från förhandlingen eller en del därav av hänsyn till den allmänna moralen, den allmänna ordningen eller den nationella säkerheten i ett demokratiskt samhälle, eller då minderårigas intressen eller skyddet för parternas privatliv så kräver eller, i den mån domstolen finner det strängt nödvändigt, under särskilda omständigheter när offentlighet skulle skada rättvisans intresse.

Proposition 2009/10:80 En reformerad grundlag

I samband med remissbehandlingen av Grundlagsutredningens betänkande En reformerad grundlag (SOU 2008:125) anförde ett par remissinstanser att en grundlagsreglering borde övervägas även av den övergripande principen om rätten till domstolsprövning. Enligt regeringen fanns det emellertid inte något underlag för att göra några sådana överväganden i det aktuella lagstiftningsärendet (prop. 2009/10:80 s. 161).

Utskottets ställningstagande

Utskottet är inte berett att ställa sig bakom yrkandet om att införa en lag om rätt till domstolsprövning av civila rättigheter och skyldigheter. Motion 2014/15:811 avstyrks.

Skadeståndsfrågor

Utskottets förslag i korthet

Riksdagen ställer sig bakom det som utskottet anför om att regeringen bör återkomma med ett förslag till reglering av enskilda fysiska och juridiska personers möjlighet att få skadestånd av staten eller en kommun vid överträdelse av Europakonventionen och tillkännager detta för regeringen. Riksdagen ställer sig vidare bakom det som utskottet anför om att regeringen bör tillsätta en utredning med uppgift att analysera frågan om skadestånd vid överträdelse av grundlagsskyddade fri- och rättigheter i regeringsformen.

Jämför reservationerna 15 (SD) och 16 (S, MP, V).

Motionerna

I kommittémotion 2015/16:2493 av Andreas Norlén m.fl. (M, C, FP, KD) yrkande 1 begärs ett tillkännagivande om att utreda möjligheterna för en enskild att få skadestånd om staten kränker grundlagsskyddade fri- och rättigheter. Motionärerna hänvisar till en dom från Högsta domstolen (HD) som meddelades 2014. I domen tillerkändes en person skadestånd efter att han felaktigt fråntagits sitt svenska medborgarskap. Medborgarskapet fråntogs personen i strid med bestämmelsen i 2 kap. 7 § RF enligt vilken ingen svensk medborgare som är eller har varit bosatt i riket får fråntas sitt medborgarskap. Rättigheten är absolut och kan inte begränsas. HD konstaterade att det i svensk rätt anses krävas särskilt lagstöd för att en rätt till ersättning för ideell skada ska föreligga. Något uttryckligt lagstöd för att tillerkänna en person skadestånd vid en överträdelse av 2 kap. 7 § RF finns inte. Trots detta konstaterade HD att en överträdelse av bestämmelsen är av sådant slag att övervägande skäl talar för att ideellt skadestånd ska kunna dömas ut av domstol. Motionärerna anför att domen medför en delvis ny dimension av RF, vilket de välkomnar, men att den även innebär att det råder viss osäkerhet om det nuvarande rättsläget. Justitiekanslern (JK) har sagt att JK kommer att tillämpa domen mycket restriktivt och enbart vid fall av felaktigt indraget medborgarskap. Mot denna bakgrund bör en utredning tillsättas för att utreda det nuvarande rättsläget och bedöma om och i sådant fall hur en sådan rätt till skadestånd bör kodifieras.

I kommittémotion 2015/16:2502 av Andreas Norlén m.fl. (M) begärs i yrkande 3 ett tillkännagivande om att överväga att införa en rätt till skadestånd från staten eller en kommun vid överträdelse av Europakonventionen. Motionärerna anför att Utredningen om det allmännas ansvar enligt Europakonventionen i sitt slutbetänkande Skadestånd och Europakonventionen (SOU 2010:87) föreslog att en särskild skadeståndsbestämmelse skulle införas. Enligt förslaget skulle en enskild fysisk eller juridisk person som drabbas av en överträdelse av Europakonventionen kunna få skadestånd till följd av överträdelsen från staten

eller en kommun. Motionärerna anser att regeringen, med beaktande av remissinstansernas synpunkter, bör överväga att utarbeta ett lagförslag i linje med utredningens förslag.

Även i motion 2015/16:465 av Björn von Sydow (S) begärs ett tillkännagivande om att se över möjligheterna att anpassa svensk lagstiftning till praxis som ger enskild rätt till skadestånd vid rättighetskränkning. Motionären anför att Europakonventionen gäller som svensk lag samt att Högsta domstolen slagit fast att den enskilde därmed har rätt till skadestånd vid en kränkning av en rättighet som konventionen skyddar. Vidare hänvisar motionären till betänkandet Skadestånd och Europakonventionen (SOU 2010:87).

Utredningen om det allmännas ansvar enligt Europakonventionen

Utredningen om det allmännas ansvar enligt Europakonventionen föreslog i betänkandet Skadestånd och Europakonventionen (SOU 2010:87) bl.a. att det införs en ny regel som ger möjlighet för enskilda fysiska och juridiska personer att få skadestånd av staten eller en kommun vid överträdelse av Europakonventionen.

Enligt uppgift från Justitiedepartementet bereds betänkandet i Regeringskansliet.

Högsta domstolens dom (NJA 2014 s. 323)

Högsta domstolen (HD) bedömde i rättsfallet NJA 2014 s. 323 att staten var ersättningsskyldig för ideell skada vid avregistrering av svenskt medborgarskap. Målet gällde en person som till följd av ett beslut av Skattemyndigheten under en period av fyra och ett halvt år blivit ofrivilligt avregistrerad som svensk medborgare. HD anförde bl.a. att en överträdelse i ett enskilt fall av förbudet i 2 kap. 7 § andra stycket RF betar den drabbade de rättigheter som följer av medborgarskapet. Den innebär att staten bryter mot den grundläggande skyldigheten i det rättsliga förhållande som medborgarskapet utgör. En sådan överträdelse har skadeverkningar som inte låter sig värderas efter en allmän måttstock. Även om bestämmelsen i första hand riktar sig till lagstiftaren och myndigheter, utgör en överträdelse av den ett sådant avsteg från statsskickets grunder att överträdelsen även bör kunna åberopas av den enskilde som grund för skadeståndsskyldighet för staten. HD anförde vidare att utgångspunkten i svensk rätt anses vara att det krävs särskilt lagstöd för att en rätt till ersättning för ideell skada ska anses föreligga. Det saknas bestämmelser som ger den enskilde rätt till sådan ersättning vid överträdelse av 2 kap. 7 § andra stycket RF. En överträdelse av den bestämmelsen är emellertid av sådant slag att övervägande skäl talar för att ideellt skadestånd ska kunna dömas ut av domstol, anförde HD.

Utskottets ställningstagande

Enligt utskottets uppfattning finns det anledning att införa en reglering av enskilda fysiska och juridiska personers möjlighet att få skadestånd av staten eller en kommun vid överträdelse av Europakonventionen. Utskottet konstaterar att ett sådant förslag lämnades i betänkande SOU 2010:87. Betänkandet har remissbehandlats och bereds i Regeringskansliet. Enligt utskottet bör regeringen återkomma till riksdagen med förslag till reglering i linje med utredningens förslag. Utskottet föreslår att riksdagen ställer sig bakom vad utskottet nu anfört och tillkännager detta för regeringen. Utskottet tillstyrker därmed motionerna 2015/16:465 och 2015/16:2502 yrkande 3.

I rättsfallet NJA 2014 s. 323 gjorde HD bedömningen att ideellt skadestånd ska kunna dömas ut av domstol vid överträdelse av förbudet i 2 kap. 7 § andra stycket RF om att ingen svensk medborgare som är eller har varit bosatt i riket får fråntas sitt medborgarskap. Enligt utskottets uppfattning finns det anledning att utreda frågan om skadestånd vid överträdelse av grundlagsskyddade fri- och rättigheter i RF. Utskottet anser därför att regeringen bör tillsätta en utredning med uppgift att analysera den frågan. Utredningen bör också föreslå de lagändringar som bedöms erforderliga. Utskottet föreslår att riksdagen ställer sig bakom vad utskottet nu anfört och tillkännager detta för regeringen. Utskottet tillstyrker därmed motion 2015/16:2493 yrkande 1.

Stridsåtgärder på arbetsmarknaden

Utskottets förslag i korthet

Riksdagen avslår en motion om en översyn av bestämmelsen i regeringsformen om stridsåtgärder på arbetsmarknaden.

Motionen

I motion 2015/16:3100 av Markus Wiechel (SD) begärs ett tillkännagivande om en översyn av fackliga sympatiåtgärder. Motionären anför att rätten att strejka är central i ett fritt samhälle och en mycket viktig del av den svenska modellen. Flera av de stridsåtgärder som används av den fackliga rörelsen i dag är i många fall något som inte hör till dagens samhälle. Det borde vara en självklarhet att oskyldiga inte straffas, men så är inte fallet i dag på grund av rätten till fackliga sympatiåtgärder. En översyn av RF behöver snarast göras.

Gällande rätt

I 2 kap. 14 § RF anges att en förening av arbetstagare samt arbetsgivare och en förening av arbetsgivare har rätt att vidta stridsåtgärder på arbetsmarknaden, om inte annat följer av lag eller avtal. Bestämmelsen gäller

mot enskilda och är därför ett undantag från regeln att bestämmelserna i RF om fri- och rättigheter endast gäller mot det allmänna. Regeln infördes på konstitutionsutskottets enhälliga förslag i syfte att värna om den fackliga friheten (bet. KU 1973:26 s. 51–52).

Utskottets ställningstagande

Enligt utskottets uppfattning finns det inte något skäl att se över bestämmelsen i 2 kap. 14 § RF. Utskottet avstyrker därmed motion 2015/16:3100.

Ekonomiskt stöd till politiska partier

Utskottets förslag i korthet

Riksdagen avslår en motion om ekonomiskt stöd till politiska partier. Utskottet hänvisar till pågående beredningsarbete.

Motionen

I motion 2015/16:2040 av Magnus Persson och Sara-Lena Bjälkö (båda SD) begärs ett tillkännagivande om fackmedlemmars pengar. Motionärerna anför att en del av medlemsavgiften för en person som är ansluten till ett LO-förbund automatiskt går till Socialdemokraternas kassa. Motionärerna anser att det bör lagstadgas om att förbunden inte får skänka pengar till politiska partier om inte den enskilde medlemmen godkänner det.

Lagen (2014:105) om insyn i finansiering av partier

Lagen (2014:105) om insyn i finansiering av partier trädde i kraft den 1 april 2014. Lagen syftar till att trygga allmänhetens insyn i hur partier finansierar sin politiska verksamhet och hur valkandidater finansierar sina personvalskampanjer.

Kommittén om insyn i finansiering av partier

Regeringen beslutade i juni 2014 att tillsätta en parlamentariskt sammansatt kommitté som ska analysera vissa frågor om insyn i partiernas och valkandidaternas finansiering. I kommitténs direktiv (2014:90) anfördes bl.a. följande:

I den allmänna debatten har det uppmärksammats att det kan vara svårt för en enskild att avgöra om ett medlemskap i en arbetstagar- eller arbetsgivarorganisation innebär att man då i praktiken stöder ett visst parti ekonomiskt. Eftersom det huvudsakliga skälet för medlemskapet oftast inte är av politisk karaktär har det också diskuterats om inte den enskilde borde ha möjlighet att ta ställning till om han eller hon vill att medlemsavgiften ska få användas på det sättet.

Kommittén bör därför analysera och överväga om det bör införas särskilda regler om insyn och ett krav på samtycke från enskilda medlemmar när det gäller ekonomiskt stöd som organisationer som företräder arbetsmarknadens parter lämnar till partier eller valkandidater. Den redovisade analysen bör innehålla en kartläggning av både förekomsten av sådant stöd och hur stödet redovisas för organisationernas enskilda medlemmar.

Kommittén ska redovisa sitt uppdrag senast den 30 april 2016.

Utskottets ställningstagande

Utskottet konstaterar att den fråga som aktualiseras i motionen för närvarande övervägs av Kommittén om insyn i finansiering av partier. Detta beredningsarbete bör inte föregripas. Motion 2015/16:2040 avstyrks därmed.

Reservationer

1. Ett stärkt skydd för äganderätten m.m., punkt 1 (M)

av Andreas Norlén (M), Maria Abrahamsson (M), Lisbeth Sundén Andersson (M) och Marta Obminska (M).

Förslag till riksdagsbeslut

Vi anser att förslaget till riksdagsbeslut under punkt 1 borde ha följande lydelse:

Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i reservationen och tillkännager detta för regeringen.

Därmed bifaller riksdagen motion

2015/16:2500 av Andreas Norlén m.fl. (M) yrkandena 1 och 2 samt avslår motion

2015/16:2530 av Anders Forsberg m.fl. (SD) yrkande 1.

Ställningstagande

De fri- och rättigheter som regleras i regeringsformen (RF) har inte alla samma skydd mot rättighetsbegränsande lagstiftning. Skyddet för äganderätten och näringsfriheten är t.ex. svagare än skyddet för sådana fri- och rättigheter som yttrande-, informations-, mötes-, demonstrations- och föreningsfriheterna, eftersom de båda förstnämnda inte omfattas av de begränsningsregler som framgår av 2 kap. 21 § RF och inte heller av reglerna om vilandeförklaring i 2 kap. 22 § RF.

Rätten att äga är en grundval för ett fritt samhälle. Utan enskild äganderätt kan inte ett fritt och demokratiskt samhälle existera. Det är den entydiga slutsatsen som kan dras av Central- och Östeuropas frigörelse. Ägandet möjliggör den frihet från staten som är nödvändig i ett demokratiskt samhälle. Vi menar att grundlagens skydd mot rättighetsinskränkningar borde vara lika starkt, oavsett vilken fri- och rättighet det gäller. En inskränkning i t.ex. den enskildes äganderätt skulle enligt 2 kap 21 § då endast få göras för att tillgodose ändamål som är godtagbara i ett demokratiskt samhälle. Vidare skulle en begränsning aldrig få gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som har föranlett den. En begränsning skulle heller inte få göras på grund av en politisk eller någon annan åskådning eller sträcka sig så långt att den utgör ett hot mot den fria åsiktsbildningen.

Skyddet för äganderätten bör också anpassas till samhällsutvecklingen. I dag nämns inte immateriella rättigheter i RF:s bestämmelse om egendomsskydd, trots att exempelvis enskilda patent kan motsvara betydande värden. Vidare framstår det utifrån RF:s förarbeten som oklart om immateriella rättigheter omfattas av bestämmelsen. Kärnfrågan blir om begreppet ”egendom” i RF täcker mer än fast och lös egendom, t.ex.

immateriella rättigheter. I ljuset av den tekniska utvecklingen ter sig behovet av att utreda hur grundlagsskyddet för immateriella rättigheter ska vara utformat minst sagt angeläget.

2. Rättighetsskydd för enskild mot annan enskild, punkt 2 (M)

av Andreas Norlén (M), Maria Abrahamsson (M), Lisbeth Sundén Andersson (M) och Marta Obminska (M).

Förslag till riksdagsbeslut

Vi anser att förslaget till riksdagsbeslut under punkt 2 borde ha följande lydelse:

Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i reservationen och tillkännager detta för regeringen.

Därmed bifaller riksdagen motion
2015/16:2502 av Andreas Norlén m.fl. (M) yrkande 2.

Ställningstagande

Vi vill framhålla att inte enbart stater utan även enskilda personer och organisationer kan kränka mänskliga fri- och rättigheter. Detta konstaterande ska även ses i ljuset av Europadomstolens praxis. Enligt Europadomstolen handlar Europakonventionen inte enbart om skydd av mänskliga rättigheter gentemot stater, utan också om att konventionsstaterna har ett ansvar för att skydda enskilda från rättighetskränkningar utförda av andra enskilda. Ett exempel på detta är Europadomstolens dom av den 12 november 2013 i målet Söderman mot Sverige. Målet handlade om en ung kvinna som smygfilmades i duschen av sin styvfar. Han åtalades, men fälldes inte eftersom det bedömdes att hans gärning då inte var straffbar enligt någon av de straffbestämmelser som skulle kunna aktualiseras. Därmed kunde styvfadern inte heller dömas att betala skadestånd till kvinnan. Europadomstolen ansåg att Sverige hade brutit mot artikel 8 i Europakonventionen om rätten till skydd för privatlivet, eftersom staten inte tillhandahöll vare sig straffrättsliga eller skadeståndsrättsliga regler till skydd för kvinnan i den aktuella situationen. Som en följd av bl.a. detta avgörande finns det numera lagstiftning om kränkande fotografering.

Med hänvisning till det som vi har anfört ovan anser vi att det vore värdefullt om det framgick av 2 kap. regeringsformen (RF) att staten har en skyldighet att skydda enskilda från kränkningar av mänskliga fri- och rättigheter som utförs av andra enskilda. En sådan bestämmelse skulle kunna tjäna som en påminnelse till lagstiftaren att beakta detta perspektiv i lagstiftningsarbetet. Det skulle också kunna vara en signal till alla som bor i Sverige om att rättighetskränkningar är något mycket allvarligt och något som riksdagen har tagit avstånd ifrån genom en så tungt vägande bestämmelse som en grundlagsbestämmelse. Även om bestämmelsen formellt sett riktar sig till

lagstiftaren är mottagarkretsen i själva verket alla invånare, om man resonerar utifrån en slags allmänpreventiv utgångspunkt.

Man skulle kunna hävda att en sådan bestämmelse är överflödig i och med att Sverige redan binds av Europadomstolens praxis, men vi menar att det är viktigt att RF på ett så tydligt sätt som möjligt anger vilka fri- och rättigheter som gäller i Sverige och vilka krav det ställer på t.ex. lagstiftaren, myndigheterna och medborgarna. Det finns redan en rad fri- och rättigheter som framgår av både Europakonventionen och RF, så att det förekommer en viss överlappning mellan dessa båda regelverk är inget nytt och inget som har upplevts som besvärande.

3. Återkallande av medborgarskap, punkt 3 (SD)

av Jonas Millard (SD) och Fredrik Eriksson (SD).

Förslag till riksdagsbeslut

Vi anser att förslaget till riksdagsbeslut under punkt 3 borde ha följande lydelse:

Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i reservationen och tillkännager detta för regeringen.

Därmed bifaller riksdagen motionerna

2014/15:1005 av Kent Ekeröth m.fl. (SD) yrkandena 2 och 3,

2014/15:2866 av Mattias Karlsson m.fl. (SD) yrkande 25,

2014/15:2911 av David Lång och Mikael Jansson (SD) yrkandena 7 och 8,

2015/16:1284 av Richard Jomshof (SD) yrkandena 2 och 3 samt

2015/16:3126 av Jimmie Åkesson m.fl. (SD) yrkande 29,

bifaller delvis motion

2015/16:2567 av Roland Utbult m.fl. (KD) yrkande 38 och

avslår motion

2015/16:3099 av Carina Herrstedt m.fl. (SD) yrkande 31.

Ställningstagande

Enligt vår uppfattning krävs ett antal åtgärder för att stärka medborgarskapets betydelse. Vi anser bl.a. att medborgarskap under vissa förutsättningar ska få återkallas enligt vad vi beskriver nedan.

För det första anser vi att om en person blivit svensk medborgare eller fått uppehållstillstånd på falska grunder, t.ex. genom hot, muta, utpressning eller på annat ohederligt sätt, ska medborgarskapet eller uppehållstillståndet omedelbart återkallas och personen utvisas ur landet.

Vidare bör det vara möjligt att upphäva det svenska medborgarskapet för personer med dubbla medborgarskap som åker utomlands för att ha samröre med terroristnätverk eller liknande. Det bör också vara möjligt att upphäva medborgarskapet för tidigare utländska medborgare med svenskt medborgarskap som åker på sådana resor, även om personen då blir statslös.

Slutligen anser vi att den som vid födseln hade ett annat medborgarskap än svenskt ska kunna bli fråntagen sitt medborgarskap om han eller hon ägnat sig åt terrorbrott, annan grov brottslighet eller bedöms ha starkare lojaliteter till främmande makt än till Sverige. Regeringen bör snarast återkomma med ett lagförslag i de ovan nämnda frågorna.

4. Samvetsfrihet, punkt 4 (SD)

av Jonas Millard (SD) och Fredrik Eriksson (SD).

Förslag till riksdagsbeslut

Vi anser att förslaget till riksdagsbeslut under punkt 4 borde ha följande lydelse:

Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i reservationen och tillkännager detta för regeringen.

Därmed bifaller riksdagen motion
2014/15:2516 av Julia Kronlid m.fl. (SD).

Ställningstagande

Enligt vår uppfattning innebär Europakonventionen, som gäller som svensk lag, att sjukvårdspersonal redan har ett skydd i grundlagen för att kunna åberopa samvetsfrihet. Dock har det tidigare varit svårt att veta hur denna samvetsfrihet ska tolkas. Nu finns det sedan några år en tydlig resolution från Europarådet som tar hänsyn till både vårdpersonalen och den lagstadgade rätten till abort. Därför borde det ligga i riksdagens intresse att införa tydliga föreskrifter om samvetsfrihet.

5. Böneutrop, punkt 5 (SD)

av Jonas Millard (SD) och Fredrik Eriksson (SD).

Förslag till riksdagsbeslut

Vi anser att förslaget till riksdagsbeslut under punkt 5 borde ha följande lydelse:

Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i reservationen och tillkännager detta för regeringen.

Därmed bifaller riksdagen motionerna
2014/15:2665 av Richard Jomshof m.fl. (SD) och
2015/16:66 av Richard Jomshof och Robert Stenkvist (båda SD).

Ställningstagande

När böneutrop från moskéer diskuteras görs ofta jämförelser med kristna klockringningar. Det föreligger dock en avsevärd skillnad eftersom de kristna

klockringningarna är en del av vårt kulturella och historiska arv. En annan avgörande skillnad mellan den kristna klockringningen och det muslimska böneutropet är att klockringningen är en oartikulerad ljudsignal, medan det muslimska böneutropet innehåller ett religiöst artikulerat budskap i form av trosbekännelsen. Denna skillnad menar vi är av avgörande betydelse när det gäller religionsfrihetens rätt till frihet från religiösa budskap på offentlig plats. Religionsfrihet innebär nämligen inte att man har rätt att göra vad som helst utan är också en frihet från tvång och en frihet från religiösa uttryck och religiös propaganda i det offentliga rummet.

Med anledning av vad som framförs ovan menar vi att det ska vara förbjudet med religiösa böneutrop från moskéer. Frågan är dock större än så. En medborgares rätt till frihet från religiösa uttryck och religiös propaganda i det offentliga rummet gäller naturligtvis inte bara islam. Därför menar vi att förbudet mot böneutrop ska gälla samtliga religioner.

6. Diskriminering m.m., punkt 6 (SD)

av Jonas Millard (SD) och Fredrik Eriksson (SD).

Förslag till riksdagsbeslut

Vi anser att förslaget till riksdagsbeslut under punkt 6 borde ha följande lydelse:

Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i reservationen och tillkännager detta för regeringen.

Därmed bifaller riksdagen motion

2015/16:2619 av Mikael Jansson och David Lång (båda SD) yrkandena 2 och 3 samt

avslår motion

2014/15:190 av Linda Snecker m.fl. (V) yrkande 4.

Ställningstagande

I regeringsformen (RF) finns förbud mot diskriminering på grund av olika omständigheter som rör den enskilde som person, t.ex. etnicitet eller religion. Vi anser att en sådan uppräkningslista är olycklig då den utesluter svenskar och lätt leder till ett resonemang som landar i att ”alla är jämlika men vissa är mer jämlika”. Vidare föreskrivs i grundlagen att det allmänna ska främja minoritetens egen kultur och samfundsliv i Sverige. Detta är extra olyckligt och överensstämmer inte med den sverigedemokratiska principen om att invandrare i Sverige ska assimileras, inte integreras. Kulturella undantag bör endast vara förbehållna Sveriges historiska fem nationella minoriteter.

7. Diskriminering m.m., punkt 6 (V)

av Mia Sydow Mölleby (V).

Förslag till riksdagsbeslut

Jag anser att förslaget till riksdagsbeslut under punkt 6 borde ha följande lydelse:

Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i reservationen och tillkännager detta för regeringen.

Därmed bifaller riksdagen motion

2014/15:190 av Linda Snecker m.fl. (V) yrkande 4 och
avslår motion

2015/16:2619 av Mikael Jansson och David Lång (båda SD) yrkandena 2 och
3.

Ställningstagande

Kampen för hbtq-personers juridiska rättigheter har de senaste åren tagit viktiga steg framåt. Lagstiftningen ger dock fortfarande inte hbtq-personer ett heltäckande skydd. Detta gäller särskilt för transpersoner. Jag anser därför att ett grundlagsskydd mot lagar och föreskrifter som missgynnar någon på grund av könsidentitet eller könsuttryck bör införas. Regeringen bör därför återkomma till riksdagen med ett förslag som innebär att könsidentitet och könsuttryck läggs till i uppräkningsen i 2 kap. 12 § regeringsformen.

8. Förbud mot slöja i offentliga miljöer, punkt 7 (SD)

av Jonas Millard (SD) och Fredrik Eriksson (SD).

Förslag till riksdagsbeslut

Vi anser att förslaget till riksdagsbeslut under punkt 7 borde ha följande lydelse:

Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i reservationen och tillkännager detta för regeringen.

Därmed bifaller riksdagen motion

2015/16:3099 av Carina Herrstedt m.fl. (SD) yrkande 12.

Ställningstagande

Vi menar att det i alla offentligt anordnade aktiviteter bör vara en självklarhet att motarbeta starka politiska eller religiösa påtryckningar. Slöjan är en symbol med såväl ett religiöst som ett starkt politiskt budskap, vars innebörd går emot de västerländska värderingarna om mäns och kvinnors lika värde. Syftet med slöjan är att skylla flickor och kvinnor för att inte väcka männens lustar. Detta speglar ett synsätt som både objektifierar alla kvinnor och betraktar män som primitiva varelser som inte kan kontrollera sin sexualitet. Detta i sig är en människosyn vi inte kan ställa oss bakom. När dessutom även unga flickor förväntas bära denna symbol innebär det enligt vår mening inget annat än att den sexualiserade objektifieringen appliceras redan på flickebarn. Mot den

bakgrunden vill vi att det såväl i skolan som i andra offentliga verksamheter ska råda förbud för barn under 15 år att bära slöja.

9. En värdekommission, punkt 8 (KD)

av Tuve Skånberg (KD).

Förslag till riksdagsbeslut

Jag anser att förslaget till riksdagsbeslut under punkt 8 borde ha följande lydelse:

Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i reservationen och tillkännager detta för regeringen.

Därmed bifaller riksdagen motionerna
2014/15:1605 av Tuve Skånberg och Mikael Oscarsson (KD) och
2015/16:2683 av Tuve Skånberg m.fl. (KD).

Ställningstagande

Jag anser att en värdekommission ska tillsättas. Kommissionens syfte ska vara att bredda och entusiasmera den etiska diskussionen med sikte på samhällets fundament och därmed de mänskliga fri- och rättigheterna. En diskussion om etik och människovärde är viktigt för att skapa ett människovänligt och demokratiskt samhälle. Ett gott samhälle bygger på att människor litat på varandra och på samhällets institutioner.

De ekonomiska strukturerna fungerar inte utan tillit. När vi sluter ett avtal eller gör en affärssuppgörelse, måste vi kunna lita på att vår motpart är beredd att uppfylla det som ställs i utsikt. Om utgångspunkten vore att snarast bryta ett ingånget avtal fungerar inte affärslivet. De flesta strävar efter ett samhälle där förtroende och tillit finns med i alla mänskliga relationer: i familjen, i skolan, i arbetslivet, i vänkretsen, i vården, i kontakterna med de offentliga myndigheterna.

I politiken finns det behov av samtal och debatt kring de grundläggande mänskliga och demokratiska värdena. Politiska beslut som fattas av riksdag, landsting/regioner och kommuner ska vara grundade på ett godtagbart värdemönster och bygga på en realistisk bild av människan.

Till det politiska ledarskapet hör också möjligheten att starta en diskussion och att försöka leda den in på problemområden, områden där självklara lösningar saknas. Regeringen och de politiska partierna är angelägna om att bidra till att debatt skapas kring olika frågor. Själva angreppssättet att stimulera debatt är inte främmande för svensk tradition även om det inte är vanligt.

Det finns några exempel från senare år. Ett är att det under åren 2010–2012 genomfördes ett projekt om offentligt etos och värdegrundsfrågor i statsförvaltningen. Meningen var att stärka de anställdas kunskaper om och

förståelse för statsförvaltningens grundläggande värden och den roll man har som statstjänsteman.

10. Rätten till liv, punkt 9 (KD)

av Tuve Skånberg (KD).

Förslag till riksdagsbeslut

Jag anser att förslaget till riksdagsbeslut under punkt 9 borde ha följande lydelse:

Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i reservationen och tillkännager detta för regeringen.

Därmed bifaller riksdagen motionerna

2014/15:1628 av Tuve Skånberg och Mikael Oscarsson (KD) yrkande 1 och

2014/15:2990 av Emma Henriksson (KD) yrkande 1.

Ställningstagande

Rätten till liv är den mest grundläggande mänskliga rättigheten på vilken alla andra mänskliga rättigheter bygger. FN:s konvention om mänskliga rättigheter slår fast att ”var och en har rätt till liv, frihet och personlig säkerhet”. Det borde därför åligga det allmänna att positivt verka för att den rättigheten ska skyddas, främjas och i största möjliga utsträckning förverkligas. Enligt min uppfattning bör denna grundläggande mänskliga rättighet ingå i Sveriges grundlag genom ett tillägg i 1 kap. 2 § regeringsformen (RF).

11. Ett tredje kön, punkt 10 (V)

av Mia Sydow Mölleby (V).

Förslag till riksdagsbeslut

Jag anser att förslaget till riksdagsbeslut under punkt 10 borde ha följande lydelse:

Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i reservationen och tillkännager detta för regeringen.

Därmed bifaller riksdagen motion

2015/16:49 av Jonas Sjöstedt m.fl. (V) yrkande 1 och

bifaller delvis motionerna

2014/15:509 av Susanne Eberstein och Kristina Nilsson (S),

2014/15:1685 av Anders Schröder m.fl. (MP),

2015/16:868 av Alexandra Völker (S) och

2015/16:2786 av Jan Björklund m.fl. (FP) yrkande 10.

Ställningstagande

I Sverige lever transpersoner i stor utsatthet. Det är en grupp som ofta osynliggörs när frågor om diskriminering och mänskliga rättigheter diskuteras. Flera länder, bl.a. Australien, Sydafrika och Indien, har infört ett tredje juridiskt kön som varken är kvinnligt eller manligt. I Europa är det än så länge bara Tyskland som har infört ett tredje kön, men endast för intersexuella.

Ett tredje juridiskt kön skulle fylla en mycket viktig funktion för personer som definierar sig både som man och kvinna eller som varken definierar sig som man eller kvinna eller som upplever att könstillhörigheten varierar. Alla människor har rätt att få sin könsidentitet respekterad och erkänd. Regeringen bör därför tillsätta en utredning som ser över möjligheten att införa ett tredje kön som juridiskt sett är jämställt med kvinna och man.

12. Ett tredje kön, punkt 10 (L)

av Mathias Sundin (L).

Förslag till riksdagsbeslut

Jag anser att förslaget till riksdagsbeslut under punkt 10 borde ha följande lydelse:

Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i reservationen och tillkännager detta för regeringen.

Därmed bifaller riksdagen motion

2015/16:2786 av Jan Björklund m.fl. (FP) yrkande 10 och
bifaller delvis motionerna

2014/15:509 av Susanne Eberstein och Kristina Nilsson (S),

2014/15:1685 av Anders Schröder m.fl. (MP),

2015/16:49 av Jonas Sjöstedt m.fl. (V) yrkande 1 och

2015/16:868 av Alexandra Völker (S).

Ställningstagande

Det finns ett antal individer som inte vill kategoriseras som vare sig män eller kvinnor. I vissa andra länder har detta tillgodosetts genom att individen efter egen begäran kan folkbokföras i en tredje könskategori. Vi anser att för- och nackdelarna med att införa ett tredje juridiskt kön bör utredas också i Sverige. Frågan är komplex och meningarna inom hbt-rörelsen flera. En grundläggande princip är att det tredje alternativet i så fall ska vara en valmöjlighet för de personer som så önskar, och givetvis inte något som personer tilldelas. En annan viktig princip är att det fortsatta behovet av könsuppdelad statistik beaktas.

13. EU:s medlemsländers respekt för mänskliga rättigheter, punkt 11 (M)

av Andreas Norlén (M), Maria Abrahamsson (M), Lisbeth Sundén Andersson (M) och Marta Obminska (M).

Förslag till riksdagsbeslut

Vi anser att förslaget till riksdagsbeslut under punkt 11 borde ha följande lydelse:

Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i reservationen och tillkännager detta för regeringen.

Därmed bifaller riksdagen motion

2015/16:2332 av Karin Enström m.fl. (M) yrkande 8 och bifaller delvis motionerna

2014/15:1610 av Birgitta Ohlsson m.fl. (FP),

2015/16:1482 av Fredrik Malm m.fl. (FP) yrkande 7 och

2015/16:2261 av Jan Björklund m.fl. (FP) yrkande 8.

Ställningstagande

Vi anser att en förutsättning för samarbete mellan EU:s medlemsstater på det rättsliga området är att alla länder i samarbetet uppfyller högt ställda krav på rättssäkerhet. Nivån i varje medlemsstat i fråga om respekt för mänskliga rättigheter och demokratisk status prövas i och för sig vid respektive stats anslutning till EU. En sådan prövning bör dock även ske löpande genom någon form av återkommande oberoende revision där medlemsländerna granskas och där det finns möjligheter till sanktioner vid allvarliga avvikelser.

14. EU:s medlemsländers respekt för mänskliga rättigheter, punkt 11 (L)

av Mathias Sundin (L).

Förslag till riksdagsbeslut

Jag anser att förslaget till riksdagsbeslut under punkt 11 borde ha följande lydelse:

Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i reservationen och tillkännager detta för regeringen.

Därmed bifaller riksdagen motionerna

2014/15:1610 av Birgitta Ohlsson m.fl. (FP),

2015/16:1482 av Fredrik Malm m.fl. (FP) yrkande 7 och

2015/16:2261 av Jan Björklund m.fl. (FP) yrkande 8 och

bifaller delvis motion

2015/16:2332 av Karin Enström m.fl. (M) yrkande 8.

Ställningstagande

EU är en värderingarnas union där respekten för mänskliga rättigheter och demokrati alltid måste stå i centrum. Såväl EU:s institutioner som medlemsländerna ansvarar för att respekten för mänskliga rättigheter och rättsstatens principer upprätthålls. Det är emellertid tydligt att respekten för de mänskliga rättigheterna behöver stärkas inom EU-länderna. Det förslag om en s.k. rättighetsmekanism som EU-kommissionen lagt fram är därför välkommet. Samtidigt är förslaget enligt vår uppfattning tandlöst och saknar de sanktionsmöjligheter som skulle kunna göra mekanismen effektiv. Likabehandlingsprincipen och objektiva kriterier betonas, men någon regelbunden granskning av samtliga medlemsstater föreslås inte. Det råder även osäkerhet kring vad som ska kunna utlösa att EU-kommissionen vidtar åtgärder och hur granskningen av medlemsstaterna ska ske.

Jag anser att EU ska offentliggöra årliga rapporter om hur medlemsländerna respekterar unionens grundläggande värden. Vidare bör det genomföras regelbundna tematiska utvärderingar för var och en av de grundläggande rättigheterna i EU:s rättighetsstadga. Kommissionen bör ges möjlighet att dra ett medlemsland inför EU-domstolen för brott mot artikel 2 i Lissabonfördraget. Kommissionen ska också kunna föreslå kännbara sanktioner, i form av exempelvis frysning av EU-stöd eller använda möjligheten att i dra in rösträtten i rådet. Vidare bör s.k. fundamental rights officers tillsättas på varje EU-kommissionskontor i medlemsländerna med uppgift bevaka grundläggande värden.

15. Skadestånd vid överträdelse av Europakonventionen, punkt 14 (SD)

av Jonas Millard (SD) och Fredrik Eriksson (SD).

Förslag till riksdagsbeslut

Vi anser att förslaget till riksdagsbeslut under punkt 14 borde ha följande lydelse:

Riksdagen avslår motionerna

2015/16:465 av Björn von Sydow (S) och

2015/16:2502 av Andreas Norlén m.fl. (M) yrkande 3.

Ställningstagande

Vi är i princip inte emot att enskilda eller juridiska personer kan få utökade möjligheter till skadestånd om de får sina fri- och rättigheter kränkta. Vi menar dock att en sådan specialreglering bör baseras på rättigheterna såsom de definieras i 2 kap. RF eftersom RF till skillnad från Europakonventionen står under riksdagens direkta kontroll och vid behov kan anpassas efter folkviljan.

16. Skadestånd vid överträdelse av regeringsformen, punkt 15 (S, MP, V)

av Björn von Sydow (S), Hans Ekström (S), Jonas Gunnarsson (S), Agneta Börjesson (MP), Emanuel Öz (S), Mia Sydow Mölleby (V), Emilia Töyrä (S) och Berit Högman (S).

Förslag till riksdagsbeslut

Vi anser att förslaget till riksdagsbeslut under punkt 15 borde ha följande lydelse:

Riksdagen avslår motion

2015/16:2493 av Andreas Norlén m.fl. (M, C, FP, KD) yrkande 1.

Ställningstagande

Vi anser inte att en sådan utredning som anges i motion 2015/16:2493 yrkande 1 bör tillsättas.

Särskilt yttrande

Samvetsfrihet, punkt 4 (KD)

Tuve Skånberg (KD) anför:

Frågor om samvetsfrihet är av stor principiell vikt. Den 7 oktober 2010 behandlade Europarådets parlamentariska församling en motion av en svensk riksdagsledamot. I första paragrafen i den resolution som då antogs slås det fast att ingen person, sjukhus eller institution ska tvingas att utföra eller medverka till abort, dödshjälp eller någon handling som kan orsaka döden för ett mänskligt foster eller embryo. Vidare framhålls i resolutionen att ingen ska diskrimineras om man vägrar att medverka till något av detta.

I resolutionens fjärde paragraf slås det fast att medlemsstaterna dels ska försäkra tillgången till vård och hälsa, dels upprätthålla respekten för tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet för vårdpersonalen. Europarådet föreslår därför att medlemsstaterna tar fram sakliga och klara riktlinjer som garanterar samvetsfriheten. Europarådet ger endast rekommendationer, men dess resolutioner är vägledande för Europadomstolens arbete. Men frågan berör även hur Sverige ska tillämpa Europakonventionen, som redan är en del av den svenska lagstiftningen.

Kristdemokraterna anser att frågan om samvetsfrihet i första hand kan ses som en arbetsgivarfråga. Kristdemokraterna förespråkar därför en ordning där de enskilda landstingen hanterar frågan inom ramen för sin personalpolicy. Från statligt håll bör Socialstyrelsen bidra med stöd och hjälp till detta.

BILAGA

Förteckning över behandlade förslag

Motioner från allmänna motionstiden 2014/15

2014/15:190 av Linda Snecker m.fl. (V):

4. Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som anförs i motionen om att regeringen bör återkomma till riksdagen med ett förslag som innebär att könsidentitet och könsuttryck läggs till i uppräknningen i 2 kap. 12 § regeringsformen.

2014/15:509 av Susanne Eberstein och Kristina Nilsson (S):

Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som anförs i motionen om en tredje könstillhörighet.

2014/15:811 av Robert Hannah och Said Abdu (FP):

Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som anförs i motionen om att utreda möjligheten att införa en lag om rätt till prövning av civila rättigheter och skyldigheter som tillkommer enligt svensk lag, EU:s rättighetsstadga eller Europakonventionen.

2014/15:1005 av Kent Ekeröth m.fl. (SD):

2. Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som anförs i motionen om att regeringen ska återkomma med ett lagförslag som gör det möjligt att upphäva medborgarskapet för tidigare utländska medborgare som har dubbla medborgarskap och som väljer att åka utomlands för att ha samröre med terroristnätverk eller dylikt.
3. Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som anförs i motionen om att utreda hur ett indragande av medborgarskap kan se ut i praktiken – även om det gör någon statslös.

2014/15:1605 av Tuve Skånberg och Mikael Oscarsson (KD):

Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som anförs i motionen om att inrätta en värdekommission för att stimulera samtalet om värden.

2014/15:1610 av Birgitta Ohlsson m.fl. (FP):

Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som anförs i motionen om att verka för att en rättighetsmekanism inrättas i EU.

2014/15:1628 av Tuve Skånberg och Mikael Oscarsson (KD):

1. Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som anförs i motionen om att rätten till liv bör stadfästas i Sveriges grundlag.

2014/15:1685 av Anders Schröder m.fl. (MP):

Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som anförs i motionen om att införa ett tredje juridiskt kön i Sverige.

2014/15:2516 av Julia Kronlid m.fl. (SD):

Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som anförs i motionen om att Sverige ska införa en lagstadgad rättighet inom svensk sjukvård som garanterar vårdpersonalens rätt till samvetsfrihet i enlighet med resolution 1763 från Europarådet vad gäller medverkan i abort och dödshjälp.

2014/15:2665 av Richard Jomshof m.fl. (SD):

Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som anförs i motionen om att förbjuda alla former av böneutrop från religiösa byggnader.

2014/15:2866 av Mattias Karlsson m.fl. (SD):

25. Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som anförs i motionen om att personer som fått medborgarskap eller uppehållstillstånd på falska grunder ska få dessa indragna och utvisas.

2014/15:2911 av David Lång och Mikael Jansson (SD):

7. Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som anförs i motionen om att den som vid födseln hade ett annat medborgarskap än svenskt ska kunna bli fråntagen sitt medborgarskap om vederbörande erhållit det svenska medborgarskapet genom hot, muta, utpressning eller på annat ohederligt sätt.
8. Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som anförs i motionen om att den som vid födseln hade ett annat medborgarskap än svenskt ska kunna bli fråntagen sitt medborgarskap om vederbörande ägnat sig åt terrorbrott, annan grov brottslighet eller landsförrädisk verksamhet.

2014/15:2990 av Emma Henriksson (KD):

1. Riksdagen tillkännager för regeringen som sin mening vad som anförs i motionen om att grundlagsfästa den mest grundläggande av de mänskliga rättigheterna, rätten till liv.

Motioner från allmänna motionstiden 2015/16

2015/16:49 av Jonas Sjöstedt m.fl. (V):

1. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att regeringen bör tillsätta en utredning som ser över möjligheten att införa ett tredje kön som juridiskt sett är jämställt med kvinna och man, och riksdagen tillkännager detta för regeringen.

2015/16:66 av Richard Jomshof och Robert Stenkvist (båda SD):

Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att förbjuda alla former av böneutrop från religiösa byggnader och tillkännager detta för regeringen.

2015/16:465 av Björn von Sydow (S):

Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att se över möjligheterna att anpassa svensk lagstiftning till praxis som ger enskild rätt till skadestånd vid rättighetskränkning och tillkännager detta för regeringen.

2015/16:868 av Alexandra Völker (S):

Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att införa minst ett tredje juridiskt kön och tillkännager detta för regeringen.

2015/16:1284 av Richard Jomshof (SD):

2. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att regeringen ska återkomma med ett lagförslag som gör det möjligt att upphäva det svenska medborgarskapet för jihadresenärer med dubbla medborgarskap och tillkännager detta för regeringen.
3. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att regeringen ska återkomma med ett lagförslag som gör det möjligt att upphäva medborgarskapet för tidigare utländska medborgare med svenskt medborgarskap som väljer att åka på så kallade jihadresor, även i de fall man görs statslös, och riksdagen tillkännager detta för regeringen.

2015/16:1482 av Fredrik Malm m.fl. (FP):

7. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att stärka EU:s granskning av hur medlemsstaterna lever upp till mänskliga rättigheter och tillkännager detta för regeringen.

2015/16:2040 av Magnus Persson och Sara-Lena Bjälkö (båda SD):

Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om fackmedlemmarnas pengar och tillkännager detta för regeringen.

2015/16:2206 av Börje Vestlund m.fl. (S):

4. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om åtgärder mot de medlemmar i EU som inte respekterar hbt-personers mänskliga rättigheter och tillkännager detta för regeringen.

2015/16:2261 av Jan Björklund m.fl. (FP):

8. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om en kraftfullare rättighetsmekanism och tillkännager detta för regeringen.

2015/16:2332 av Karin Enström m.fl. (M):

8. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att införa ett system med löpande oberoende revision av situationen för mänskliga rättigheter och den demokratiska statusen i medlemsländerna, med möjlighet för sanktioner vid allvarliga avvikelser, och tillkännager detta för regeringen.

2015/16:2493 av Andreas Norlén m.fl. (M, C, FP, KD):

1. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att utreda möjligheterna för en enskild att få skadestånd om staten kränker grundlagsskyddade fri- och rättigheter, och riksdagen tillkännager detta för regeringen.

2015/16:2500 av Andreas Norlén m.fl. (M):

1. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om skyddet för samtliga fri- och rättigheter och tillkännager detta för regeringen.
2. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om grundlagsskyddet för immateriella rättigheter och tillkännager detta för regeringen.

2015/16:2502 av Andreas Norlén m.fl. (M):

2. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att stärka grundlagsskyddet för de mänskliga rättigheterna på så sätt att det slås fast att staten har en skyldighet att skydda enskilda från kränkningar av mänskliga fri- och rättigheter som utförs av andra enskilda, och riksdagen tillkännager detta för regeringen.
3. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att överväga införandet av en rätt till skadestånd från staten eller en kommun vid

överträdelser av Europakonventionen och tillkännager detta för regeringen.

2015/16:2530 av Anders Forsberg m.fl. (SD):

1. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att äganderätten och egendomsrätten stärks och tillkännager detta för regeringen.

2015/16:2567 av Roland Utbult m.fl. (KD):

38. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att återkalla medborgarskap som har erhållits genom mutor eller bestickning och tillkännager detta för regeringen.

2015/16:2619 av Mikael Jansson och David Lång (båda SD):

2. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att stryka uppräkningsgrupper som kan bli föremål för diskriminering för att i stället ersätta det med en skrivning om att samhället ska verka för att ingen utsätts för otillbörlig särbehandling med avseende på omständigheter som rör den enskilde som person och tillkännager detta för regeringen.
3. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att i regeringsformen införa en skrivning som går ut på att till Sverige invandrade minoriteter ska assimileras, i stället för att man som nu främjar deras kultur, och riksdagen tillkännager detta för regeringen.

2015/16:2683 av Tuve Skånberg m.fl. (KD):

Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att inrätta en värdekommission för att stimulera samtalet om värden och tillkännager detta för regeringen.

2015/16:2786 av Jan Björklund m.fl. (FP):

10. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om frågan om tredje kön och tillkännager detta för regeringen.

2015/16:3099 av Carina Herrstedt m.fl. (SD):

12. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om förbud mot bärandet av slöja för flickor under 15 års ålder i all offentligt anordnad verksamhet och tillkännager detta för regeringen.
31. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om möjlighet att återkalla svenskt medborgarskap från förövare med dubbelt medborgarskap vid särskilt allvarliga fall av hedersrelaterad brottslighet och tillkännager detta för regeringen.

2015/16:3100 av Markus Wiechel (SD):

Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om en översyn av fackliga sympatiåtgärder och tillkännager detta för regeringen.

2015/16:3126 av Jimmie Åkesson m.fl. (SD):

29. Riksdagen ställer sig bakom det som anförs i motionen om att personer som fått medborgarskap eller uppehållstillstånd på falska grunder ska få dessa indragna och utvisas och tillkännager detta för regeringen.